

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ**

РАХМОНОВА ДИЛШОДАНИНГ

«Ўзбек мусиқа маданияти» мавзусида

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий рахбар:

ўқ.Азизов О.

Termiz 2013

МУНДАРИЖА :

I-БОБ : МИЛЛИЙ МУСИКА АЖДОДЛАРИМИЗНИНГ БОЙ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ.

- 1.1 Мусика санъати ва халк мусика ижодиёти.
- 1.2 Мумтоз анъанавий касбий мусика ва созандалик санъати.

II-БОБ МУСИКА МЕРОСИМИЗГА БИР НАЗАР.

- 2.1 Ўзбек мусикасининг тарихи.
- 2.2 Бастакорлик ва композиторлик ижодиёти.
- 2.3 Ракс ва балет жанрининг ривожланиш боскичлари .

ХУЛОСА.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

КИРИШ

1991 йилда эълон қилинган Мустақиллик Ўзбекистон тарихида янги саҳифа очди. Қисқа тарихий давр ичида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг мутлақо янги сиёсий асослари яратилиши билан биргаликда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳалар ривожланишининг устувор йўналишлари белгилаб берилди. “Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидаёқ, — деб ёзади Президент И.Каримов аجدодларимиз томонидан кўп асрларнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди. Биз маънавий қадириятларни тиклашни миллий ўзликни англашни ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз”

Халқ мусиқа ижодиёти, мумтоз мусиқа, созандалик, бастакорлик ва композиторлик ижодиёти, эстрада қисмларини ўз ичига олган. Унда Ўзбекистон мусиқа маданияти кенг кўламда идрок этилган бўлиб, халқ мусиқаси, мусиқий мерос, ижодий жараён шакллари ва услублари, ўзаро таъсир масалалари ўзининг илмий таҳлилини топган. Тадқиқотдан маълум бўлишича, 1991-2001 йилларда Ўзбекистон мусиқа ижодиётида аввал шаклланган жанрлар билан биргаликда янги анъаналар ва услубий изланишлар вужудга келди. Хар қайси жанр ўзига хос қонуниятлар катламида ривожланиб, уларда анъанавийлик ва замонавийлик хусусиятлари муштаракдир.

Битирув малакавий ишнинг долзарблиги: Ўзбек мусиқа маданияти, унинг тарққиёти ва тарихий шароитлари ҳақида кўплаб илмий мақолалар, рисоалар чоп этилган.Аммо шуларни бирлаштирган ҳолда яхлит манбаа шаклида нашр ишлари қилинмаган.Олиб борилган кузатишлар, дарс таҳлиллари шуни кўрсатадики, тараққиёт ва тарихий шароитларни бир-бирига уйғунлашган ҳолда ёритиш зарурати пайдо бўлди.Мусиқа санъати, халқ мусиқа ижодиёти, анъанавий касбий мусиқа ва созандалик санъатини мисол ўрнида кўрайлик.Ўқувчилар биринчи навбатда мусиқа санъатининг турларини чуқур билишлари зарур.Бу вазифани санъатимизнинг серқирра

жихатларини ўрганиш орқали амалга оширишимиз мумкин. Ўзбек мусиқа тарихини, бастакорлик, кампозиторлик ижодиёти, ракс ва балет жанрлар ривожланишини далилларга асосланган ҳолда ўрганиш лозим. Булар эса биз томонимиздан бажарилаётган битирув малакавий ишимиз мавзусининг долзарблигини кўрсатади.

Битирув малакавий ишнинг мақсади: Ўзбек мусиқа маданияти унинг тараққиёти ва тарихий шароитларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини оширишда муҳим манбаа сифатида қўллаш.

Битирув малакавий ишнинг объекти: Ўзбек мусиқа маданияти тарихи ва шароитларини ўрганиш жараёнлари.

Битирув малакавий ишнинг предмети: Ўзбек мусиқа маданияти, унинг тараққиёти ва тарихий шароитларини ўрганиш дарс самарадорлигини ошириш воситаси сифатида.

Битирув малакавий ишнинг ишчи фарази: Ўзбек мусиқа маданияти, унинг тараққиёти ва тарихий шароитларини ўрганиш орқали ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини мустаҳкамлаш мумкин.

Битирув малакавий ишда қўйилган мақсад ва ишчи фаразга асосланиб қуйидаги вазифаларни белгилаб олдик:

1. Ўзбек мусиқа маданияти, тараққиёти ва тарихий шароитларини билиш ўқувчилар билим савиясини оширишда тутган ўрни ва аҳамиятини ўрганиш.
2. Ўзбек мусиқа маданияти, тараққиёти ва тарихини ўрганиш ўта долзарблигини ўқувчиларга етказиш.

Битирув малакавий ишни бажаришда қўлланилган методлар:

Битирув малакавий ишнинг муаммосига оид адабиётлар таҳлили, мақолалар.

Битирув малакавий ишнинг янгилиги: Ушбу ишда ўзбек мусиқа маданичти, тараққиёти ва тарихий шароитларини ўрганиш учун фикрлар, далиллар исботи билан келтирилган.

I-БОБ : МИЛЛИЙ МУСИКА АЖДОДЛАРИМИЗНИНГ БОЙ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ.

1.1 Мусика санъати ва халқ мусика ижодиёти

Ўзбек мусиқа маданияти қадимий ва ранго-ранг, айна пайтда янги замон анъаналарини ўзида мужассам этган холда ривож топмоқда. Бунда аввало беназир халқ мусиқаси, мумтоз мусиқий мерос, миллий бастакорлик ҳозирги замон бастакорлиги, шунингдек халқ хаваскорлиги ҳамда жўшқин оммабоп эстрада ижодиёти каби шаклан ва услубан нихоятда сержило жабхалар намоён бўлади. Истиклол шарофати билан миллий-маънавий қадриятларимизга бўлган диққат-эътибор, унутилаёзган анъаналаримизни тарихан қисқа муддат ичида қайта тикланиши, муттасил тараққий эттириш мақсадидаги янгиланиш, ислох этиш жараёнларида устиворлик касб этди. Шунингдек қўшни ва узоқ хорижий мамлакатлар билан маданий-мусиқий алоқаларни ўзаро бойитиш йўлида ривожлантириш саъй-харакатлари ҳам долзарб аҳамиятга эга бўлди.

Собиқ шўро даври мафқураси исканжаларида бурилган ўзбек мусиқа меросининг Шарқ халқлари анъаналари билан тарихий алоқалари янги босқичга кўтарилди ва ижодий ҳамкорликлар йўлга қўйила бошлади. Айнан шу маданий алоқалар, мусиқанинг илохий таъсир кучи ва ўзбек халқининг бой мусиқа меросининг аҳамияти ва мавқеини, унинг Шарқ мусиқаси билан муштараклигини назарда тутган Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг "Шарқ мусиқасининг жаҳон маданий меросида тутган ўрни бенихоя буюк... Бу мусиқа минг-минг йиллардан бери одамлар дилини поклаб, уларни руҳан юксалтириб келмоқда"¹ деган сўзлари юқоридаги фикрлар исботидир.

Бугунги ўзбек мусиқа санъатининг жаҳон сахналарида эришаётган ютуқлари таҳсинга сазовордир. Бунга, хусусан, Ўзбекистан композиторлари асарларининг йирик ва нуфузли хорижий ижрочи жамоалари репертуарларидан ўрин олиши, етук санъаткорларимиз — Турғун Алиматов АҚШда, Абдухошим Исмоилов АҚШ, Франция, Германияда, Муножот

Йулчиева Францияда, Юлдуз Усмонова Голландия ва Германияда, Насиба Абдуллаева ва "Ялла" ансамбли АҚШда, Миллий симфоник оркестри Туркияда, "Сўғдиёна" ўзбек халқ чолғулари камер оркестри Испания, Голландия, Германия мамлакатларида муваффақият қозонган гастрол ва концертлари ёрқин мисолдир. Шунингдек ушбу ўн йиллик даврида элликдан ортиқ ёш истеъдодли созанда ва хонандалар нуфузли Халқаро танловларнинг совриндорлари бўлишди. Улар орасида пианино ижрочилари — Улуғбек Полвонов (Португалия, 1991; Италия, 1996; Германия, 1996; Грузия, 1997; АҚШ, 1998), Гулнора Алимова (Франция, 1993; Португалия, 1994; АҚШ, 1995), Наргиза Алимова (Италия, 1996; Белоруссия, 1996; Шимолий Корея, 1997), Ирина Гульзарова (Италия, 1997; Италия, 1999; Украина, 2000), Рустам Абдуллаев (Греция, 2000), хонандалар — Анна Гузаирова (Италия, 1993), Сайда Мамадалиева (Шимолий Корея, 1996), Севара Назархонова (Болгария, 1999), камонлиторли чолғу ижрочилари — Дилшод Назаров (виолончель, Франция, 1999), Суннат Иброхимов (виолончель, қозоғистон, 2001), Марина Саркисова (скрипка, Туркия, 2000), Анастасия Юденич (скрипка, Франция, 2001), дамли чолғу ижроچиси — Али Измайлов (қозоғистон, 1995) ва бошқалар бор.

Президент И. Каримов таъкидлаганидек: "Маънавият — инсониятнинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қувватидир". Ушбу олий мақсадларни ҳаётга жорий этиш соҳасида республикамизда турли-туман тадбирлар ўтказилмоқда. Бу борада, Президентимизнинг ва республика ҳукуматининг кейинги беш йилликда эълон қилган Фармон ва қарорлари ("Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасини ташкил этиш тўғрисида (1996), "Ўзбекистон — Ватаним маним" кўшиқлар байрамини ўтказиш тўғрисида (1996), "Республикада мусиқий таълимни, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида" (1996), "Ўзбекистон Бадий Академиясини ташкил этиш тўғрисида" (1997), "Ўзбекистонда эстрада санъатини янада ривожлантириш тўғрисида" (1998, 2001) ва б.) ўзбек мусиқа маданиятининг янада ривож топишига ва юксалишига қаратилган. Шунга мувофиқ ушбу ўн

йилликда республикамизда ва унинг мусиқий ҳаётида тарихий воқеалар ва муҳим ўзгаришлар рўй берди, жумладан, Самарқандда "Шарқ тароналари" Халқаро мусиқа фестивали (1997, 1999), Тошкентда Халқаро симфоник мусиқа фестивали (1998, 2000), 1995 йилдан бошлаб Тошкентда "Илхом — XX" Халқаро замонавий камер мусиқаси фестивали, 1996 йилдан "Ўзбекистон — Ватаним маним" кўшиқлар танлови, 1999 йили "Алпомиш" достонининг 1000 йиллиги, 2000 йилдан бошлаб "Навруз" кўшиқ танлови, Амир Темур, Мирзо Улуғбек Имом ал-Бухорий, ал-Фарғоний каби буюк аждодларимиз таваллудларига бағишланган шонли саналар кенг нишонланди; ушбу йиллари ўзбек эстрада санъати ҳам қатор ютуқларга эришди. "Офарин", "Она замин юлдузлари", "Нихол" совринларининг таъсис этилиши фикримиз далилидир.

Маълумки, ўзбек халқининг маънавий гўзаллиги асрлар қаъридан келаётган куй-охангларида ўзининг ажойиб, бетакрор бадиий инъикосини топган. Уламоларимиз берган таъ-рифлардан бирига кура, мусиқа — инсон рухининг озиридир. Бинобарин, миллий мусиқа куп асрлар давомида аждодларимиз бой маънавиятининг, теран тафаккурининг, баркамол рухиятининг садолардаги жонли ифодаси ва, айни пайтда, янги, буюк давлат бунёдкори бўлмиш жамиятимизнинг рух, қуввати ва жон озиридир.

Мустақиллик йиллари ўзбек анъанавий мусиқасига эътибор янада кучайди. Миллий қадриятлар, урф-одатлар ва маросимларнинг тикланиши мусиқа соҳдсида ҳам анча ўзгаришларга сабаб бўлди. қадимий миллий мусикамиздаги бой бадиий-тасвирий воситалар билан бир қаторда, янги жанр ва турларини ўзлаштириш натижасида ўзбек мусиқа санъати яна ҳам юксак даражага кўтарилди. Шу боисдан республика миқёсида кўплаб кўрик-танловлар ташкил қилинмоқда. Хусусан, ушбу ўн йилликда катта ашула ижрочилиги ва оилавий ансамбллар (Қўқон, 1991; Шахрисабз, 1994), "Алла" ижрочилари (Тошкент, 1992, 1998, 2000; Марғилон, 1996), туй-маросим кўшиқлари ижрочилари (Тошкент, 1993), фольклор-этнографик жамоалари "Чашма" танлови (Тошкент, 1994), "Истеъдод" номли ёш хонандалар (Тошкент, 1995), бахши-шоирлар (Денов, 1991; Нарпай, 1993; Тошкент, 1997;

Термиз, 1999), мақом ижрочилари ва халқ чолғулари ансамбллари (Шахрисабз, 1996), "Бархаёт сиймолар" (Тошкент, 1997, 1998), оилавий ансамбллар (Жиззах, 1998), фольклор-этнографик ансамбллари (Тошкент, 1999), М.Узоқов ва Ж.Султанов номидаги ёш хонандалар (Марғилон, 1999), Хожи Абдулазиз Расулов номидаги ёш хонандалар (Самарқанд, 1997), Комилжон Отаниёзов номидаги ёш хонандалар (Урганч, 2001), Ю. Ражабий номидаги IV Халқаро ва V Республика Мақом ижрочилари (Тошкент, 1995, 1999), оилавий ансамбллар (1995) ва фольклор-этнографик жамоалари (1996), телефестиваллар шулар жумласидандир.

Турфа маҳаллий анъаналар ва хилма-хил кўринишларни ўз ичига олган ўзбек мусиқа мероси шу кунга қадар икки асосий қатламда етиб келган бўлиб, бири "халқ мусиқаси" ёки "муסיқий фольклор", яна бири эса "мумтоз-касбий" ёки "устозона" мусиқа деб юритилади. Уларнинг ҳар қайсиси "кўп ва хўб" бадий баркамол айтим ҳамда чолғу намуналаридан иборат. Айни вақтда қадимий ва бой муסיқий меросимиз янги даврларда қарор топган бастакорлик анъаналарини ҳам ўзида мужассам этган ҳолда ривож топмоқда. Бунда аввало беназир муסיқий фольклорнинг сержило ва ранг-баранг турлари намоён бўлади.

Республикамизнинг Истиқлолга эришиши муносабати билан азалий халқчил қадриятларни тиклаш, шу жумладан бадий-муסיқий меросимизни атрофлича ўрганиш ва ундан бахраманд бўлиш учун етарлича имкониятлар вужудга келди. Эндиликда эски мафкура тобеълиги остида эътиборсизлик оқибатида анчайин сусайиб қолган, айрим мисолларда эса унутилаётган ўзига хос миллий муסיқий қадриятларимиз қаддини ростлай бошлади. Турфа маҳаллий анъаналар, бадий баркамол айтим ҳамда чолғу куйлардан иборат халқ мусиқа ижодиёти дурдоналари нуфузли халқ, тантаналари ва муҳим саналарга бағишланган байрамларда тараннум этила бошлади. Мамлакатимиз буйлаб Мустақиллик байрами, Наврўз шодиёналари, " Ўзбекистон — Ватаним маним" республика кўшиқ, байрамлари билан бир қаторда алла, лапар, ялла, ашула ижрочиларининг вилоят — республика кўрик танловлари ва бошқа

оммавий тадбир (байрам, фестивал ва танлов)ларнинг ўтказилиши бунга яққол мисол бўла олади.

Айни пайтда, мусикий фольклорнинг халқ маънавий ҳаёти ва турмуш тарзидаги табиий кўриниши ҳам давом этмокда. Бу вазиятни ойдинлаштиришда санъатшунос олимларимизнинг илмий-амалий сафарлари, хусусан, 1991 — 1992 йиллари Жиззах вилоятига, 1991—2001 йиллари — Тошкент вилоятига, 1991, 1997—1999 йиллари Қашқадарё — Сурхондарё вилоятларига, 1993 йили — Фарғона водийсига, 1995 йили Сирдарё — Жиззах вилоятларига, 1998 йили Жиззах ва Самарқанд вилоятларига, 1999 — 2000 йиллари Бухоро вилояти ва Қорақалпоғистон автоном республикаси ҳудудларига уюштирган мусикий фольклор — экспедициялари катта аҳамиятга эга бўлди (мазкур экспедиция иштирокчилари: Р. Абдуллаев, Ф. Кароматли, О. Иброхимов, С. Бегматов, Н. Тоштемиров, М. Носиров ва бошқалар). Бу меҳнатнинг натижаси ўлароқ бугунги кунга келиб Республикамиз ҳудудларида қўшиқ, терма, лапар-айтишув ва ялла тусидаги жанрлар энг оммавий айтимлардан эканлиги маълум бўлди. Зеро, бу турдаги намуналар қарийб барча вилоят туманларида учрайди.

Маросим ёки муайян вазият билан боғланган айтимлардан "Ёр-ёр", "Келин салом" ва "Рамазон" қўшиқлари ҳам шу кўрсаткични деярли такрорлайди. Шу билан бирга ашула ва карсак жанрлари маълум ҳудудларда, яъни ашула Фарғона водийси, Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Хива ва Урганч шаҳарларида, карсак жанри эса асосан Сурхондарё, Қашқадарё, Бухоро, Самарқанд, Жиззах ҳудудларида яшовчи аҳоли орасида ижро этилиб келинмокда.

Ва, нихоят, кичик ҳудуд миқёсида ёйилган намуналардан мавриги — асосан Бухоро шаҳри ва вилоятидаги айрим қишлоқларда, қисман Самарқанд ва Жиззахда, ёввойло — Фарғона вилоятининг Сўх туманида, ривоят қўшиқлари Жиззах вилоятининг Бахмал ва Ғаллаорол туманларида, шунингдек думбира ва сибизра куйлари кенгрок миқёсда Сурхондарё — Қашқадарё вохаларида қайд қилинган.

Шу билан бирга, Республикамиз мусиқасида тавсиф этилган тўртта асосий маҳаллий услуб — Фарғона—Тошкент, Бухоро—Самарқанд, Сурхондарё — Қашқадарё ва Хоразм мусиқий анъаналарининг ўзаро яқинлашуви ҳам етакчи тамойиллардан эканлиги маълум бўлди. Бунга вилоятлараро аҳоли миграцияларининг фаоллашганлиги, аҳоли турмуш тарзининг ўзаро яқинлашуви, шунингдек оммавий ахборот воситалари, айниқса радио, телевидение ва бошқа овоз таратиш техник воситалари орқали маданий қийматлар алмашинувининг жадаллашганлиги каби муҳим омиллар сифатида кўрсатилиши мумкин. Айни пайтда, юқорида қайд этилган маҳаллий мусиқий услубларнинг айрим хусусиятларини инъикос этган Жиззах вилояти халқ мусиқаси ҳам эътиборни ўзига тортмоқда. Зеро бу ҳудудга Республикамизнинг турли вилоятларидан (Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Хоразм ва б.) янги ерларни ўзлаштириш мақсадида миграция қилинган деҳқон оилалари ўзлари билан бирга маҳаллий мусиқий анъаналарни ҳам олиб келган эдиларки, натижада уларнинг ёнма-ён ҳаёти ва ўзаро таъсирланиш жараёнлари бошланиб кетди.

Шуни ҳам айтиш керакки, халқ мусиқа ижодиётининг алоҳида гуруҳи сифатида тасниф этилган "муайян вазият ва тадбиру — маросим билан шартланган айтим — куйлар"нинг ҳозирги кундаги ҳаёти бирдек кечмаяпти. Табиийки, айрим маросим, урф-одат ва меҳнат турларининг ижтимоий моҳияти ўз кучини йўқотиб бориши натижасида улар билан боғлиқ айтим ёки куйларнинг ҳам дастлабки вазифаси ўзгариб, эндиликда "номаросим" халқ мусиқаси гуруҳига тааллули бўлиб қолмоқда, баъзи намуналар эса буткул унутилиш даражасига етган. Юзага келган бу вазиятда Республикамизда бир қатор чора ва тадбирлар (шу жумладан, фольклор-этнографик ансамблларининг тузилиши ва фаолиятига катта эътибор берилганлиги, кўплаб кўрик-танловларнинг ўтказилиши, мусиқий фольклор намуналарининг турли даражадаги таълим-тарбия жараёнларига жалб этилиши) амалга оширилдики, бу хусусда батафсилроқ тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Эътироф этиш керакки, бизнинг давримизга қадар етиб келган муסיқий фольклор намуналари кўпроқ вилоятларнинг қишлоқ туманларида ўзининг табиий ҳаётини давом эттириб келаётган бўлсада, бироқ шаҳар муҳити, турли ижтимоий гуруҳларнинг маънавий талаб-эҳтиёжлари таъсирида хилма-хил тус олмоқда. Алалхусус, бугунги шаҳар фольклорининг ажралмас кўҳна қисмини "Ёр-ёр," "Келин салом", "Алла" каби ҳозирда ҳам асл қиёфасини деярли сақлаган оилавий маросим кўшиқлари, шунингдек оханг ва сўз "матн"лари маълум ўзгаришларга юз тутган "Рамазон" айтими сингари қарийб санокли намуналар ташкил этади. Қолган кўпгина маросим ва номаросим айтим-куйлари эндиликда тобора "сахна фольклори"га айланиб бораётганлигини кўрамиз. Бу жабҳада яъни халқ айтими ва куйларини тингловчига сахна орқали етказиш борасида ҳам бир неча кўринишлар юзага келганки, уларни қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

Фольклор намуналарини табиий асл холига мос қайта садолантириш;

Муסיқий фольклорни "сахна талаблари"га мувофиқ қайта ишлов асосида ижро этиш;

Халқ айтимлари ва куйларини эстрада йўсинида ижро этиш.

Муסיқий фольклорнинг эстрада қиёфасига тобора жадал кириб бориш тамойили жаҳоннинг қарийб барча йирик марказий шаҳарларига хос жараён бўлиб қолмоқда. Бизда эса бу жараён яна ёш эстрада соҳасининг миллийлашуви билан ҳам борлиқдир. Ва, кўп ҳолларда, айнан шундай бадиий жараёнлар воситасида ёш авлод вакилларининг турфа муסיқий фольклор билан "илк танишувлари" рўй бермоқда. Бинобарин, халқимизнинг мавсумий маросим кўшиқларидан тортиб то кўшиқ, терма, лапар, ялла, ашула сингари айтимларигача ("Ёмғир ёралоқ", "Бойчечак", "Марварид", "Ум-уфу", "Мажнунтол" ва б) ўз даврасига тортаётган ушбу эстрада йўналиши муסיқий фольклорнинг шаҳар шароитида ўзгача яшаш шакли ва тарғиботи сифатида баҳоланиши мумкин. Бироқ шу асосда муסיқий диди ва тинглов малакаси ҳосил бўлган ёшларнинг аксарияти фольклор кийматини унинг асл табиий

холида намоён бўлишини тўла идрок эта олмаётганликларини таъкидлаш керак.

Шахар мусиқий маданиятининг муҳим жиҳатларидан яна бири бу мусиқий фольклор намуналарини турли ижодий гуруҳлар, хусусан, фольклор-этнографик ансамбллари томонидан "сахна шароитида" ижро этилиши бўлиб қолмоқда.

Авваламбор таъкидлаш зарурки, сўнгги ўн йиллик мобайнида фольклор-этнографик ижодий жамоаларининг фаолияти янги, юқори босқичга кўтарилди. Зеро, Мустақил Ўзбекистонимизда илк бор нишонланган Наврўз, шунингдек Мустақиллик байрамларидан бошлаб фольклор-этнографик ансамблларининг "катта сахна" майдонларига чиқишлари анъана тусини ола бошлади. Бу ўринда Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ алоҳида эътибор билан ўтказиб келинаётган фольклор жамоалари билан бир қаторда яккахон кўшиқ, лапар, ялла ва ашула ижрочиларининг, шунингдек оилавий ансамблларининг анъанавий республика кўрик-танловлари ҳам муҳим рағбатлантирувчи омиллардан бўлиб қолмоқда. Эндиликда турли авлод вакилларидан иборат мусиқа ва рақс дасталарини республикамизда кўплаб учратиш мумкин. Жумладан, бугунги кунга келиб фольклор-этнографик ансамблларининг умумий сони 300 дан ортиб кетганлиги қайд қилинмоқда. Муҳими, бундай ансамбллар ўз бисотидаги маҳаллий меҳнат айтимлари, мавсумий-маросим кўшиқлари, туй маросими кўшиқлари, шунингдек лапар, ялла, хажвий кўшиқ ва ашулаларни сахнавий кўринишларда маҳорат билан ижро этиб келмоқда. "Беш карсак", "Бойсун", "Гулёр", "Омонёр", "Гулчехралар", "Достон", "Бесперде", "Орзу", "Ёр-ёр", "Чавки*", "Мохи ситора" ва бошқа кўплаб ансамбллар миллий-бадий меросни, унут бўлаётган анъаналарни ўрганиб ва ўзлаштириб, сўнгра уларни томошабинларга "тортик" қилаётганлари алоҳида диққатга сазовордир.

Хусусан, халқ оғзаки мусиқа ижодиётининг энг қадимий намуналаридан бири бўлган меҳнат айтимлари инсон жисмоний фаолиятининг айрим кўринишлари, хусусан, ер хайдаш, экин экиш, қўл тегирмон (ёргучок)да дон

янчиш, чархда ип йигириш каби жараёнларда ижод этилгани маълум. Муайян меҳнатни бир маромда, уюшқоқлик билан бажаришга кўмак бериш қаторида яна инсон қалбига оро берган, роҳат бағишлаган, умидворлик кўтаринкилик кайфиятини жо қилган меҳнат кўшиқлари замонавий муҳит ва шароитлар таъсирида ўзгаришларга юз тутаётганлигини, баъзан дастлабки ижтимоий аҳамиятини йукотаётганлигини ҳам таъкидлаш жоиз. Масалан, ўтмишда куш хайдаб бурдой янчишда айтилувчи "Маида-ё, маида" хирмон кўшиш эндиликда амалиётда деярли қўлланилмайди. Бу айтим "Бойсун" (Сурхондарё вилояти Бойсун тумани) ва "Чавки" (Самарқанд вилояти, Булунгур тумани) фольклор-этнографик ансамбллари томонидан қайта тикланган бўлса-да, аммо ўзига хос замонавий-сахнавий кўринишларда иккиламчи фольклор тусини олган.

Шу билан бирга буғдой ўрими вақтида икки киши томонидан далаларда, яйловларда ижро этиладиган "Ёзи", буғдой ун қилиниши жараёнида айтилувчи "Ерғучоқ", шунингдек сигир соғимида айтилувчи "Хўш-хўш", эчки соғимидаги "Чирай-чирай", қўй соғимидаги "Турай-турай" ҳамда дон экинлари хосиятларини таъкидловчи "Бобо деҳқон" эпик айтимлари ҳозирча асосан мутахассис-тадқиқотчилар томонидан илмий ўрганиш объекти бўлиб қолмоқда, холос.

Айни пайтда мавсум ва маросим куй-кўшиқларини ўрганиш (баъзи ҳолларда қайта тиклати) ва тарғиб этишда фольклор-этнографик ансамблларининг хиссаси салмоқли бўлмоқда.

Мавсумий маросим кўшиқлари ўзбек халқининг узун тарихий ўтмиши давомида юзага келган турли-туман маросим ва урф-одатлар таркибида узил-кесил шаклланган бўлиб, уларда халқнинг дунёқараши, фалсафаси, ҳаётий воқеликларга муносабати, орзу-умидлари, истак-интилишлари, хуллас, бир сўз билан айтганда, маънавий дунёси ўзига хос акс этади.

Бизга маълум бўлишича, мавсумий маросим кўшиқларининг энг кўп намуналарн гўзал баҳор фасли ва ундаги ардоқли, ижтимоий-маданий аҳамиятга молик ходиса - Наврўз байрамига боғлаб ижод этилган экан.

"Бойсун" фольклор-этнографик ансамбли ана шу тоифага мансуб ва эндиликда кўпроқ тарихий-бадий қизиқиш уйғотаётган Наврўз сайли, Лола сайли, Суст хотин, Шох мойлар, Арғумчоқ каби мавсум айтимларини қайта тиклаб, оммабоп сахна томошаларида ижро этиб келмоқда.

Инсоннинг ҳаётини йўли билан борлиқ муҳим сана ва воқеалар ҳар бир халқда ўзига хос тарзда урф-одат ёки маросимлар билан нишонланиб турилиши анъанага айланган. Ана шулар сирасига оилавий шароитда ўтказиладиган оммавий тадбирлар киради. Оилавий маросимларнинг турлари ҳам куп бўлиб, улар инсонга бутун умри давомида доимий йўлдош, хамроҳ, бўлиб келган. Хусусан, ўзбек ларда бешик тўйи, мучал тўйи, хатна (суннат) тўйи, никоҳ тўйи, мотам (аза) каби оилавий маросим турлари мавжуддир. Ушбу маросимлар гарчанд "оилавий" деб аталса-да, одатда, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар ва дўст-биродарларнинг "қатнашишлари эвазига улар оммавий тус олади.

Эътиборли томони шундаки, тўй айтимлари воситасида халқимизнинг маънавий гўзаллик ҳақидаги теран тушунчалари бадий мужассам бўлади. Бунга "Ёр-ёр" ва "Келин салом"лар ёрқин мисолдир. Зеро бу айтимлар, гарчанд уларни келин бевосита куйламаса-да, халқимиз тасаввуридаги "иболи келин" сиймосига бевосита дахлдор бўлиб чиқади.

Афсуски, якин ўтмишимизда "Ёр-ёр" у "Келин салом"ларнинг шеърий матнлари "тахрир" этилиб, қисқартирилган ҳолда ижро этилди. Эндиликда бу айтимларнинг шеърий матнлари тўлалигича (қайта тикланган ҳолда) айтиладиган бўлди. Бу ҳол нафақат "сахна"-да, фольклор жамоаларининг анъанавий республика кўрик-танловлари ва турли фестивалларда, балки бевосита никоҳ тўйи жараёнида ҳам кузатилмоқда.

Халқ мусиқа ижодиётининг "номаросим" айтимлари гуруҳига мансуб терма, қўшиқ, лапар, ялла ва ашула каби намуналарга оммавий ахборот воситалари кўмагида кенг тус берилиб, турли фестивал ҳамда курик-танловларнинг ўтказиб турилиши ҳам ўзига хос анъана бўлиб қолмоқда. Худди шу йўналишга оид аёллар даврасида намоён булувчи Фарғона водийси

"яллачилари", Хоразм "халфа"-лари ҳамда Бухоро "созанда" дасталарининг фаолияти замонавий кўринишларда давом этгани холда, ана шу анъана давомчиларини мусиқа ўқув юртларида (жумладан, Хоразм халфалар санъатининг мусиқа мактабларида амалий ўзлаштирилиши) тайёрлана бошланганлиги ҳам эътиборга лойикдир. Мазкур жанрлар ҳам фольклор-этнографик ансамбллар эътиборидан четда қолмади. Аксинча, баъзи айтим намуналари ансамбллар репертуарининг асосини ташкил этмоқда. Масалан, "Омонёр" фольклор-этнографик ансамбли (Фарғона водийси, Қўқон шаҳри) лапар, ялла ва термаларни, "Достон" фольклор-этнографик ансамбли (Хоразм вилояти, Хива тумани) достонлардан парчалар билан бир қаторда лапар, терма, халфа қўшиқларини, "Мохи ситора" фольклор-этнографик ансамбли (Бухоро шаҳри) эса қўшиқ, лапар, ялла ҳамда созанда дасталарига хос қўшиқ-рақсларни махорат билан ижро этади.

Шу билан бирга, қўшиқ, терма, лапар ва яллаларимиз бутун Ўзбекистон бўйлаб ўтказил аётган катта байрамларда, айниқса, Мустақиллик Наврўзга бағишланган тантана ва оммавий сайилларда, таниқли ва ёш санъаткору-хаваскорлар иштирокида берилган турфа концерт-томошаларда ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топмоқда.

1991 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги Халқ ижодиёти ва Маданий-маърифий ишлар республика маркази томонидан "Алла" ижрочиларининг Республика кўрик-танлови мунтазам ўтказила бошланди. Шу аснода халқимизнинг қадимий маросими билан боғлиқ айна пайтда, муҳим тарбиявий аҳамиятга эга айтимлар силсиласининг асл бўғинларини қайта тиклаш ва тарғиб этишга кенг йўл очилди.

Маълумки, азалдан янги оилада туғилган тунғич фарзанд шарафига бешик тўйи маросими ўтказилиб, шу вақтдан эътиборан чақалоқ хаётида муҳим бўлган икки-уч йиллик "бешик даври" бошланган. Она чақалоқни ухлатиш мақсадида бешикни тебратиб, анъанавий "Алла" кушшчши куйлайди. "Бешик вазияти" билан бевосита боғлиқ оналар ижоди бўлган бу самимий ва беғубор айтимларда болани овутишга, тинчлантириб ухлатишга

каратилган сўз-иборалар, шунингдек онанинг фарзандига нисбатан эзгу ниятлари, орзу-умидлари баён этилган тўртликлар бадиҳа этилади. Аллага хар бир она ўз хис-туйғулари, орзу-умидлари, истак-ниятлари, дарду-хасратларини ҳам боғлаб айтади. У юксак ахлоқий, тарбиявий ахамиятга молик ижод намунасидир. Замондошимизнинг: "Алла нафақат онанинг болага меҳри, балки боланинг онага меҳр-оқибатини ҳам маънан таъминлайди"², деган гапларида чуқур маъно ётади. Бинобарин, она алласи билан бирга гўдак қалбига миллий оханглар ҳам жо бўла бошлайди. Чунки хар бир аёл ўзининг берубор, мусаффо туйғуларини айнан она тилида самимий ифода этади. Ёш боланинг миллий охангларга асосланган рухий тарбияси унинг ўсиб улғайиши ва вояга етиши билан боғлиқ давр давомида бир неча кўринишларда, хусусан, болалар халқ ўйинлари, Рамазон, Наврўз кўшиқлари сингари мавсумий маросим айтимлари, халқ сайллари, бешик туйи, суннат тўйи никох тўйи каби тантаналарда узвий давом этган. Пировардида, мусиқий қомусимиз хисобланмиш мақомларни қалб билан идрок этиб, уларни кўзқорачигидек авайлаб асраган қанчадан-қанча авлодлар ушбу соғлом ва табиий муҳитда етишиб чиққан. Уларни азалий қадриятларимизни чин маънода эъзозлайдиган, ўз Ватанига, халқига садоқатли, шунингдек оқибатли, меҳр-шафқатли, мурувватли бўлганлар, десак муболаға қилмаган бўламиз.

Шуни таъкидлаш керакки, сўнгги ўн йиллик мобайнида болалар (мусиқий) фольклорига ва шу асосда ёш авлодни таълим-тарбия этиш ишига жиддий эътибор берилга бошлади. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки болалар халқ айтим-куйлари миллий мусиқий мероснинг таркибий ажралмас қисми ва шу боис, ёш авлодда миллий бадиий қадриятлар идрокини шакллантиришда муҳим омилдир.

Мутахассислар орасида кенг ёйилган қарашларга кўра, хар бир халқнинг кўхна қатлам мусиқа унсурлари айнан болалар (халқ) айтимларида муқим сақланиб қолар экан. Иттифоқо, болалар халқ кўшиқларида узок ўтмишда

"хукм сурган" бирламчи тузилма (куйи оқим куйлари) хусусиятлари, даракчи оханг "сакрамалари" кенг намоён бўлиши ва хатто мақом намуналарига хос жихатларнинг ўзгача инъикос этиши маълум бўлмоқда.

Болалар халқ кўшиқларининг "катта"лар мусикасига боғланиши сабаблари бир қатор омиллар билан, шу жумладан, ёш авлоднинг "таклидчилик ижоди", "буви-набира" занжири, "оналик фольклори" (алла, бешик ашулалари ва б.), шунингдек болалар ва ўсмирларнинг узок ўтмишда катта ёшдагилар қаторида турли маросимларда иштирок этганларидан худди шу жараён куй-кўшиқларини яхши ўзлаштириб олганликлари билан, изоҳланади.

Маълумки, болалар ўйинга чанқоқ бўладилар, айти пайтда "ўйин" орқали оламни ўзлаштирадилар, борликни ўзига хос англаб борадилар. Шу боис болалар миллий кўшиқларининг аксарияти ўйин билан ёки "ўйин вазияти"га боғлиқ ижро этилган. Тарихдан аёнки, Марказий Осиё халқлари ислом динини қабул қилиши муносабати билан /айри эътиқодга боғланган одат-маросимлар ўзининг ижтимоий моҳиятини йўқота бошлаган. Аммо бир қатор маросимлар (шу жумладан баҳор фаслига боғлиқ айтимлар) маълум воқеълик ўйинларига асосланганлиги пировардида болалар табиатига ниҳоятда мос эди ва шу жихатдан ҳам уларнинг фольклорига сингиб кетган³. Хусусан, "Бойчечак", "Лайлак келди", "Қалдирғоч", "Читти гул", "Оқ теракми, кўк терак" сингари хозиргача машхур ўйин-кўшиқлар шу аснода бизгача етиб келди. "Яллама ёрим", "Кичкир хурозим", "Ука алласи" каби болалар кўшиқлари эса ёш авлоднинг катталарга "таклидчилик ижоди"нинг маҳсулидир. Бунда халқ орасида машхур айтимларнинг куй-охангларига болалар ижоди бўлган шеър, сўз-ўйин айтишувлари боғланганлиги кузатилади.

Эндиликда бу каби ўйин-айтимлар болалар эстетик таълим-тарбиясининг муҳим қисми сифатида мактабгача муассаса ва бошланғич синфларда махсус дарсликлар асосида ўргатилмоқда. Шунингдек умумтаълим мактаблари ва

мактабдан ташқари муассасаларда фаолият кўрсата бошлаган "Чаман", "Қуралай", "Зилола" каби куплаб фольклор ансамбллари томонидан ёшлар орасида тарғиб қилинмоқда⁴.

Хулоса килиб айтганда, ҳозирда халқ мусикаси намуналарини тарғиб этишда фольклор-этнографик ансамбллариининг хиссаси катта бўлмоқда. Купгина ҳолларда унитилган маросим ёки меҳнат қўшиқларининг қайта тикланиши ва эндиликда "сахна" қўшиқларига айланиб қолишида ҳам фольклор-этнографик ансамбллариининг фаолияти сабабкор бўлиб қолмоқда. Бунга "Майда-майда", "Лола", "Чарх", "Сует хотин", "Аргамчи" каби қўшиқлар мисол бўлиши мумкин. Лекин шу билан бирга бу тоифа ансамбллари халқ мусикаси намуналарини асосан сахна маданияти орқали тарғиб этаётганликларини, демакки, бу жараёнда мусиқий фольклор намунасига айрим "ишловлар" берилаётганлигини назардан қочирмаслик керак. Бинобарин кўп ҳолларда тингловчига "сахна" орқали халқ мусикасининг асл нусхаси эмас, балки "иккиламчи" кўринишлари тақдим этилмоқдаки, бу ҳол ҳамиша ҳам мақсадга мос келавермайди. Чунки бирламчи фольклор айтимларини маҳаллий аҳолининг асосан кекса ва қисман ўрта ёшдагилари билгани ҳолда, ёш авлод вакиллариининг аксарияти бундан бебахра қолмоқдалар. Шу боис ҳам халқимиз миллий мусиқасининг асл чашмаларини, асл гўзалликларини оммага "тортиқ" қилишни ҳам энг муҳим ижодий вазифалар қаторида қараш лозим.

Ҳозирда ўзбек халқ мусиқа ижодиёти педагогика, маданият ва санъат билим юртлири ўқув жараёнларига қатор фанлар (Ўзбек халқ мусиқа ижоди, Шарқ халқлари мусиқа маданияти, Анъанавий мусиқа асослари ва б. лар) тарзида татбиқ қилинган. Шу билан бирга ўзбек халқ мусиқаси дурдоналаридан ёш авлодни бахраманд этиш асосида умумтаълим жараёнига ҳам мусиқий мерос жалб этилаётганлиги кузатилмоқда. Жумладан, мусиқий

фольклор намуналари мактабгача тарбия муассасалари ва умумтаълим мактабларининг мусика дарслари дастуридан кенг ўрин олган⁵.

Сўнгги ўн йиллик мусикий фольклор борасида юзага келган илмий тадқиқотлар, монографиялар, муҳим ўқув-услубий қўлланмалар билан ҳам тавсифланади. Хусусан, таниқли олим ("Эл-юрт хурмати" ордени нишондори) Ф.М.Кароматли "Ўзбек халқи мусика мероси" туркумининг янги жилдларини нашрга тайёрлади, қатор мақолалар эълон қилди.

Р.С.Абдуллаев "Марказий Осиё халқлари маросим мусикасига бағишланган илмий монографияни нашрдан чиқарди (1994)⁶. Шунингдек Р.Ю.Юнусов ва О.А.Иброхимовларнинг "Ўзбек халқ мусика ижодиёти" ўқув-услубий қўлланмалари чоп этилди⁷. Мустақил Ўзбекистонимизда миллий мусикамиз равнақиға, унинг тарғиботиға давлат томонидан алоҳида эътибор берилаётганлигини 1997 ва 1999 йиллари Самарқанд шаҳрида ўтказилган "Шарқ тароналари" Халқаро мусика фестивали мисолида ҳам қуриш мумкин. Мазкур фестивал нафақат ўзбек халқи мусика санъати ривожига, балки бир қатор Шарқ халқлари мусика маданиятида ҳам ижодий ҳамкорликнинг янги саҳифаларини очиб берди, десак муболага бўлмайди.

Мустақил Ўзбекистоннинг ўтган ўн йиллиги даврида Қорақалпоғистон Республикаси маданий ҳаётида, хусусан, мусика санъати соҳасида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди. Аввало, миллий қадриятларимизга катта эътибор қаратилиши қорақалпоқ мусика санъатида кенг ифодасини топди. Узоқ йиллар давомида мафкуравий қатағонга учраган қорақалпоқ дostonчилари — жировлар, бахшилар, киссахонлар санъати ўтган XX асрнинг 70 — 80 ва айниқса 90-йилларига келиб кенг тарғибот этилди. Қорақалпоқ дostonчилик санъатининг ўтмишдаги ва ҳозирги кундаги йирик намоёндалари халқ зиёлилари қаторида тилга олиниб, уларнинг ижодий мерослари бўлмиш дostonлари, насихат термалари, тарихий тултовларини ёзиб олиш, уларни нашр қилиш каби ишлар янада жадаллашди. Шунингдек дostonларнинг

музикий матнларини нотага олиш ҳам бирмунча йўлга кўйилди. (А. Хайратдинов "қобуз намалари" Нукус, 1986, "Жиров намалари" Нотага олувчи М. Жисмуратов, Нукус, 1991). Бу борадаги ижобий ҳаракатлардан яна бири — Бухоро ва Навоий туманларида яшовчи қорақалпоқ жировлари билан ижодий алоқаларнинг қайта тикланиши диққатга сазовордир.

Оғзаки анъанадаги қорақалпоқ халқ муסיқасини ёш авлодга ўргатиш, устоз-шогирд анъанасини қайта тиклаш мақсадида 1992 йили Жапак бахши Шамуратов номидаги Нукус давлат санъат билим юртида фольклор бўлими очилди. Ушбу бўлимда тахсил кўрган ёш жиров ва бахшилар, созандалар бугунги кунда Республикамизнинг музикий ҳаётида фаол қатнашмоқда. Улар орасида бир қатор чет давлатлар (Франция, Германия, Хиндистон)-да ўз санъатини намоёиш қилиб келган ёш ижрочиларнинг борлиги қувонарлидир. Ёш жировлар — Бахтиёр Есемуратов, Бакберген Сиримбетов, бахши-қиз Зиёда Шариповалар шулар жумласидандир.

Миллий муסיқамиз мавқеини халқ орасида янада оширишга оммавий ахборот воситалари ҳам салмоқли хисса қўшмоқда. Радио ва телевидениенинг ҳафталик кўрсатувлари қаторидан жой олган халқ ижодиёти билан боғлиқ турли мавзудаги янги кўрсатувларнинг пайдо бўлиши ("Бахшилар лапизи", "Дастма-даст" "Соз ўрганиш мактаби", "Мерос") бунинг ёрқин далилидир.

Муסיқа ижодкорлиги барча йўналишларининг пойдевори ҳисобланмиш халқ муסיқаси эркин ва тўлақонли ривож топгани сари унинг шифобахш маънавий таъсири ажойиб бадий ютуқларда тобора намоён бўлмоқда. Халқ муסיқаси намуналари ҳозирда мавжуд барча замонавий муסיқа ижодкорлиги — бастакорлик композиторлик оммавий эстрада соҳалари учуй бебаҳо манба, миллий ижтимоий охангларнинг "соф булоқ"лари бўлиб қолажак.

1.2 Мумтоз анъанавий касбий мусика ва созандалик санъати

Ўзбекистон ўз давлат Мустақиллигига эришганидан сўнг бошқа бадий ижодиёт сохалари каби мусика маданияти ва санъатида ҳам чин маънода ҳаётбахш ўзгаришлар рўй бера бошлади.

Хусусан, мамлакатимизда юксак мумтоз касбий мусика намуналарини авайлаб-асраш, жонлантириш, раванқ топтиришга қаратилган бир қанча ибратли ишлар амалга оширилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги томонидан 1991, 1995 ва 1999 йиллари ўтказилган мақом ижрочиларининг Юнус Ражабий номидаги республика танловлари, 1992 йили ўтказилган Журахон Султонов, Саиджон Калонов, Набижон Хасанов, Комилжон Отаниёзов, Фахриддин Содиков ва Жанак Шомуротовлар асарлари ижрочиларининг "Бокий овозлар", катта ашула ва дostonчи-бахшиларнинг кўрик-танловлари, "Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасининг вилоят хокимликлари билан биргаликда Самарқанд, Хоразм ва Фарғонада уюштирилган хожи Абдулазиз Расулов, Комилжон Отаниёзов, Маъмуржон Узоков номларидаги "Асрлар навоси" ёш анъанавий ижрочилар танловлари пировардида эътиборга молик ютуқлар қўлга киритилди. Шу аснода буюк аждодларимиз - "нафосат куйчилари" томонидан ижод этилган мумтоз асарларга қайтадан жон багишлангандек булди ва булар миллий-маънавий хазинамиздан ўзига муносиб ўрин олмоқда.

1997 йилдан бошлаб кўхна Самарқанд шаҳрида ҳар икки йилда ўтказилиши анъанага айланган "Шарқ тароналари" Халқаро мусика фестивали нафақат республикамиз, ва Марказий Осиё минтақаси доирасида, балки жаҳоншумул ахамиятга молик ходисага айланди десак муболава булмайди. Зеро, Шарқ мамлакатларидан ташқари яна Франция, Польша, Германия, АҚШ, Англия каби Европа ва бошқа қитъалардан ташриф буюрган машҳур ва таниқли мусика санъати намояндалари иштирок этган мазкур байрамона тадбир боис қадимий ва муштарак анъаналар ўзаро янада яқинлашди, ижодий ҳамкорликка

кенг йул очилди, қолаверса, жахон халқлари ўртасида тинчлик барқарорлик хамжихатлик ўрнатилиши ишига салмоқли улуш қўшилди.

Айни пайтда фестивал боис ўзбек мумтоз касбий мусикасини жахон "сахнаси" узра тарғибига кенг йул очилди. Хусусан, Ўзбекистон халқ артисти, "Осрарин" мукофоти сохибаси (2001) Муножот Йўлчиева 1997 йили "Шарқ тароналари" I Халқаро мусика фестивалида биринчи ўринни қўлга киритди, 1999 йили "Шарқ тароналари" II Халқаро мусика фестивалида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Насиба Сатторова бош соврин — "Гран-При"га сазовор бўлди.

1991 йили Турғун Алиматов ва Муножот Йўлчиева АҚШ да, М. Йўлчиева 1995 йили Францияда, 1997 йили Германияда, 1997 йилда Францияда чиқарилган "Ўзбекистан. Дутар санъати" номида А.Хамидов, Ш.Раззоқов ва С.Худойбердиевларнинг, 1999 йилда "Ўзбекистан мумтоз ашулалари (1940 — 1965 йиллар)" компакт-дисклари хам ўзбек мумтоз мусикаси доврўғини жахонга ёйишда салмоқли хисса қўшмоқда.

Маълумки, мусиқий меросимизнинг энг салобатли, энг сермахсул ва энг ардоқли қисмини мақом ижодиёти ташкил этади. Унинг таркибига турли даврларда бастакорлар томонидан ижод этилган хар хил хажмли, туркумли ва алохида-алохида, шаклан ва мазмунан мукаммал чолғу хамда айтим намуналари кирган.

Бугунги Мустақил Ўзбекистонда мақомотнинг уч тури-Бухоро мақомлари (ёки "Шашмақом"), Хоразм мақомлари ва Фарғона— Тошкент мақом йўллари мусика амалиётида жорий бўлиб келмоқда. Алохида таъкид жоизки, жонли жараён билан йўғрилган мақомчилик анъаналари бастакорлик (ижодкорлик) ва ижрочилик санъати билан бевосита боғлиқдир. Бунда ижодкорлик жабхаси икки асосий кўринишда намоён бўлиши маълум бўлмоқда-бири мақомчилик анъаналарига мувофиқ янги намуналарни ижод этишда яна бири мақом йўлларини ижро этиш талқинида кўзга ташланади. Мусиқий ижодиётнинг хар иккала бу сохаси сўнгги йилларда ёрқин намоён бўлмоқда.

Яқин-яқинларгача улуғвор мақом намуналари ардоқли мерос сифатида тўғридан-тўғри қабул қилиниб, эндиликда фақат ижро талқинлари орқали янгилашиши, бойитилиши мумкинлиги эътироф этилар эди. Дархақиқат, кўп ўн йилликлар давомида жонли амалиётда худди шундай ахвол кузатилган. Аммо тасаввурларимиз тез орада бунчайин кескин ўзгариб қолиши кўпчилик учун ҳеч қутилмаган воқеа бўлди. Бу борада Ўзбекистон халқ хофизи, бастакор Фаттоххон Мамадалиев ўз фаол ижодкорлиги орқали анъанавий услубда мавжуд намуналарни қайта ишлаш, овоз ёки созларга мослаштириш билан қифояланмай, балки, янада жиддийроқ янгиликларни кашф этиш мумкинлигини тўла исботлашга муваффақ бўлди. Хусусан, ижодкор 1994 — 97 йилларда бизгача муайян шаклда етиб келган "Мискин", "Насруллои", "Муножот" сингари ардоқли чолғу ва ашула туркумларини қимматли тўлдиришлар билан қайта ишлади.

Ўзбекистон халқ, артисти, созанда Т.Алиматов. Боз устига, Ф.Мамадалиев ёшлик чоғларида андижонлик забардаст устози Умурзоқ Полвон Сайдалиевдан кўп эшитиб ўзлаштириб олган "Қадимги Ушшоқ", "Зикри Ушшоқ", "Умурзоқ Полвон Ушшори" каби ноёб мақом намуналарини садоларда жонлантирди ва шогирдларига ўргатди. Шу билан бир қаторда устоз буткул янги - "Савти Фаттох-хон" номли мақом услубидаги ашула туркумини ижод қилди.

Ўзбекистон халқ хофизи, атоқли созанда ва бастакор Орифхон Хотамов "Ушшоқ", "Гиря" туркумларини янги ашула йўллари билан бойитди. Бунинг натижасида ҳозирги замон бастакорлигида асл - анъанавий мусиқий тафаккур йулида ҳам янги-янги ноёб асарлар яратиш мумкинлиги амалда исботланди.

Мақомларда мужассам бўлган маънавий-бадий гўзалликларни жонли жараёнда намоён этиш ва уларни тингловчига етказиб беришда ижрочилик санъати қарийб хал қилувчи аҳамият касб этиши маълум. Бинобарин, қадимий ва доимо навқирон мақомларнинг асрлар оша хаёти ва ривожини, бир қатор омиллар қаторида, шубҳасиз устоз-хофиз ва созандаларнинг юксак ижрочилик маҳорати билан ҳам узвий борлиқдир.

Ўзбек мумтоз мақом ижодиёти ва ижрочилиги соҳасида кузатилаётган янги жараёнларнинг ёрқин ифодасини кекса, етук ҳамда ёш авлодга мансуб ўнлаб санъаткорлар, ажойиб халқ хофизлари-ю таниқли хонанда, созанда ва бастакорлар фаолиятида кузатиш мумкин. Булардан атоқли созанда, Ўзбекистон халқ артисти, "Буюк хизматлари учун" ордени соҳиби Турғун Алиматовнинг беназир ижрочилик санъати ва М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваториясида устозлик фаолиятининг самарали давом этиши, унинг бевосита иштирокида энди наинки республикамиз бўйлаб, балки хорижий мамлакатларда, жумладан Франция, Америка Қўшма Штатларида ўзбек миллий мумтоз мусикамизга бағишланган қатор концертлар бериши, у ерда CD лазер дисklarга муҳрланган ёзувларининг чиқарилиши муҳим аҳамият касб этди.

Бу ўринда Ўзбекистон халқ хофизлари, атоқли хонанда, созанда ва бастакор Орифхон Хотамов ва Фаттоххон Мамадалиев, Ўзбекистон халқ артисти, созанда ва бастакор Фанижон Тошматов, Ўзбекистон халқ хофизлари Муҳаммаджон Каримов, қувондик Искандаров, Хасан Ражабий, Ўзбекистон халқ артисти, хофиз Отажон Худойшукуров, Ўзбекистон халқ артисти, созанда ва бастакорлар Руломжон Хожикулов, Абдухошим Исмоилов, Ўзбекистон халқ артистлари Муножот Йўлчиева ва Марям Сатторова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, созанда ва бастакор Ўлмас Расуловларнинг ижодкорона ишлари айниқса ибратли деб баҳоланиши мумкин. Хусусан, бу устоз-санъаткорлар олдинги сафдошлари — Юнус Ражабий ва Риски Ражабий, Фахриддин Содиқов, Хожи Абдулазиз Расулов, Домла Халим Ибодов, Матюсуф Харратов, Комилжон Отаниёзов ва бошқа сингари мақомлар ҳамда бастакорлик ижодиётига мансуб асарларнинг бетакрор ижровий талқинларига эриша олди ва бу йўналишда ўзига хос ижро ва ижод услубларини муштарак этган мактабга асос солдилар.

Шу билан бирга "ижодий ёндашув тамойили" мақомларни жамоавий (ансамбл) тарзда ижро этишда ҳам кузатилмоқда. Бу борада энг аввало мақом анъанавий ансамблларининг таркиби эътиборни ўзига тортади.

Манбалардан маълумки, ўтмишда мақом ансамбли таркибида иккита танбур, битта дутор, битта кубиз, ғижжак ёки сато, дойра ва бир неча журхон хонандалар бўлишган. Шунингдек анъанавий ансамблларнинг маҳаллий турлари ҳам шаклланиб улгурган. Хусусан, Бухоро анъанасида танбур, най ва дойра, Фарғона—Тошкент услубида танбур ва дутор, Хоразмда эса дутор, буламон, ғижжак ва дойра журсозлиги жорий бўлган.

Ҳозирги кунга келиб республикамизда мақом ансамбли ижрочилиги анъаналари янги шаклларда ўз ҳаётини давом эттирмоқда. Чунончи, республикада етакчи ижодий жамоа бўлган Ўзбекистон Телерадиокомпанияси қошидаги Юнус Ражабий номидаги Мақом ансамбли ушбу мумтоз ижрочиликда муҳим ўринга эга танбур ва дойра чолғулари мавқеини сақлаган ҳолда яна уд ва қонун каби созлардан (ғижжак най, қўшна, чанг, рубоб қаторида) кенг фойдаланиб келмоқда. Ансамбл репертуаридан асосий ўрин олган Шашмақом туркуми ва Фарғона—Тошкент мақом йўлларини ижро этишда устоз санъаткорлар Юнус Ражабий ва Фахриддин Содиковлардан мерос қолган бадиий анъаналар ижодий давом эттирилмоқда. Бу ҳол, масалан, 1980 йиллар охирида ансамбл таниқли созанда А.Исмоилов раҳбарлигида Бузрук мақомининг Наср (айтим) бўлими туркумланини ўзига хос ижро талқинида акс эттирган грампластинка ёзувларида яққол намоён бўлган эди. Айни пайтда амалга оширилган ушбу ижодий меҳнат мақомларни магнит тасмаларига, грампластинкаларга, қолаверса замонавий лазер дискларига ёзиб олишдек бениҳоя муҳим тадбирларнинг янги даври бошланганлигига далолат этади. Бинобарин, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ ва Ироқ мақомларининг, қолаверса Фарғона—Тошкент мақом йўлларининг янги ижро талқинларини ҳам лаппакларга муҳр этиш ишини галдаги ижодий вазифалардан бири сифатида белгилаш мумкин. Зеро ансамблнинг кўп йиллар давомида орттирган ижро малакаси ва жамлаган ижодий қуввати бу каби вазифаларни ҳал этишга етарлидир.

Маълумки, мақом санъати тарихининг узун ўтмиши давомида ҳар бири ўзига хос услубли (маҳаллий) ижро мактаблари қарор топган эди. Шулардан

энг йирик марказлари қаторида Бухоро, Самарқанд, Хоразм (Хива), Қўқон, Хўжанд, Андижон, Тошкент мактабларини қайд этиш мумкин. Қувонарли томони шундаки, эндиликда бу мактабларнинг унутилаёзган илғор ижодий анъаналарини қайта тиклаш, давом эттириш ва ривожлантириш учун шарт-шароитлар юзага келди. Хусусан, Бухоро—Самарқанд мактабларида Шашмақом айтим йўлларини турк-ўзбек Базалиёти (Лутфий, Саккокий, Навоий, Машраб ва бошқалар) билан бирга форс-тожик тилида битилган ғазаллар (Рудакий, Табризий, Хофиз, Жомий, Бедил ва бошқалар) асосида "ўқиш" анъанаси мавжуд эди. Бу анъана ва шу воҳа услубига хос бошқа бадий жихатлар Бухорода фаолият кўрсатаётган Мақомчилар ансамбли, Бухоро санъат билим юрти талабалар ансамбли, Самарқанддаги анъанавий ансамбллар фаолиятида, шунингдек Фарғона — Тошкент мақом ижро йўлларига доир айрим кўринишлар Тошкентда Улмас Саиджонов раҳбарлигидаги ансамбл, М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси қошидаги "Тавоис" ёшлар ансамбли, водийда машхур "Анор", "Сарвигул", "Мерос" каби ансамбллар томонидан ҳаётга тадбиқ қилинмоқда.

Хоразм мақомларига мансуб кўхна бадий анъаналар Хоразм вилоят телевидениеси қошидаги Хожихон Болтаев номидаги Мақом ансамбли (асосчиси Рузимат Жуманиёзов, бадий раҳбари Бозорбой Ўринов) томонидан қайта тикланди. Хусусан, ансамбл ўзининг 1980 йилларнинг охиридан то 1990 йилларнинг ўрталарига қадар давом этган фаолиятида Хоразм мақомларидан Рост, Бузруқ Наво, Дугоҳ ва Сегоҳ айтим йўлларини анъанавий ижрочилик асосида садоантиришга ҳамда уларни магнит тасмаларига туширишга муваффақ бўлди.

Шашмақом, Хоразм мақомлари ва Фарғона—Тошкент мақом йўллари илғор ижрочилик анъаналарини намоён этиш — пойтахтимизда ҳар тўрт йилда бир маротаба мунтазам ўтказилаётган мақом ижрочиларининг Ю.Ражабий номидаги Республика танловларида муҳим тус олмоқда.

Хусусан, танлов Низомига кўра созанда рақобатчилар биринчи босқичда Шашмақом Мушқилоти чолғу бўлимидан Тасниф, Таржеъ, Гардун куйларини,

шунингдек Хоразм мақомлари ва Фарғона — Тошкент мақом йўлларида бир мухтасар туркумини ижро этишлари шарт бўлгани эътиборлидир.

Танловнинг иккинчи босқичига ўтган созандалар Шашмақомнинг Наср бўлимида Талкин ва Наср шуъбаларини (тароналари билан), шунингдек Савт ёки Мурулча шуъбалари шохобчаларидан Талкинча, Қашқарча, Сокийнома, Уфарларидан биронтасини ва Мушкилот бўлимидаги Мухаммаслардан бирини садолантириши керак. Ва, ниҳоят, учинчи босқич "беллашуви"да Шашмақом Наср бўлимидаги Сарахборлардан бири (барча тароналари билан), Мушкилот бўлимида эса Сакил куйларидан бири ҳамда созанда ихтиёр этган асар ижро этилиши керак.

Танловда иштирок этувчи хонандалар ҳам мақомотнинг қарийб барча йўлларида намуналар ижро этишлари шарт. Жумладан, биринчи босқичда Шашмақомнинг Талкин ёки Наср шуъбаси (тароналари билан), иккинчи босқичда Савт ёки Мурулча шуъбалари барча шохобчалари билан, шунингдек Хоразм мақомларидан ёки Фарғона — Тошкент мақом йўлларида Чоргоҳ, Дугоҳ — Хусайн, Баёт, Баёти-Шерозий каби бир мухтасар туркум, учинчи босқичда эса Шашмақом Сарахборларидан бири (тароналари билан) ва хонанда ихтиёр этган асар ижро этилади.

Диққатга сазовор томони шундаки, 18 ёшдан 35 ёшгача бўлган мақом ижрочиларининг ушбу танловида иштирок этувчи созанда ва хонандалар сони тобора ортиб бориши қайд қилинмоқда. Масалан, 1983 йилда илк бор ўтказилган мақом ижрочиларининг I - Республика танловида жами 38 созанда ва хонанда қатнашган бўлса, 1999 йили бўлиб ўтган V Республика танловида бу кўрсаткич 70 дан ортиб кетди.

Шу билан бирга, мазкур танлов доирасида асосан яқка ижрочилар қатнашиб келган бўлсалар, сўнгги йилларда ансамбл ижрочилигига ҳам кенг ўрин берилди бошланди. Жумладан, 1995 ва 1999 йилларда ўтказилган Республика танловларида яқканавоз созанда ва яқкахонлар каторида чолғу ансамбллари ҳам ижодий беллашувда қатнашдилар. Шунингдек ушбу танлов миқёсида ҳозирги мақомчиликда мавжуд деярли барча ижрочилик мактаблари

билан яқиндан танишиш ва улардаги устувор тамойилларни белгилаш имкониятлари юзага келмоқда. Зеро бу ижодий мусобақада Тошкент, Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Фарғона водийси каби йирик мақом "марказлари", сўнгги йилларда эса Тожикистонлик мақомчилар ҳам иштирок этмоқдалар. Албатта, бу каби танловлар нафақат мақом ижрочилиги юксалишида, балки шу баробарида мумтоз санъатимизни тарғиб этишда ҳам аҳамиятлидир.

Муболағасиз айтиш мумкинки, бугунги кунда қарийб барча вилоятларда турли таркибга эга анъанавий мақом ансамллари ёки ҳар ҳолда мақом намуналари ижросини "четлаб ўтмаётган" ижодий гуруҳлар фаолият кўрсатмоқда. Ва, ҳатто, умумий таълим мактабларида ҳам фольклор гуруҳлари каторида мақом ансамблини тузиш сайъи-ҳаракатлари муайян режа ва дастур асосида бошлаб юборилди.

Қайд этилаётган бу ижобий ҳолатлар мақом ижрочилиги соҳаси тобора кенг тус олаётганлигини, бу юксак санъат намуналаридан халқимизнинг турли ижтимоий гуруҳларини баҳраманд этиш имкониятлари мавжудлигини, шу жумладан, сўнгги асрларда мақомчилик анъаналари анча сусайган воҳаларга (масалан, Сурхондарё, Қашқадарё ва бошқалар) ҳам бу санъат ёйила бошлаганлигини кўрсатади. Бу қувонарли ҳол, албатта.

Сўнгги пайтларда мақомларни, ҳоҳ катта, ҳоҳ кичик шаклда бўлсин, туркум тарзида ижро этиш анъанасига доим ҳам риоя қилинмаётганлиги ва аксинча, унинг таркибий қисмларини концерт сахналарида алоҳида (якка кўринишда) ижро этиш тамойили тобора одатий тус олаётганлиги кўзга ташланмоқда. Маълумки бу салобатли санъатнинг теран мазмун-маънолари туркум даражасидагина ўзининг барча (бошланғич, ўрта ва якуний) босқичларини тўла ифода эта олади. Шу боис устозлар мақомларни имкон борича туркум ҳолда ижро этиб келганлар.

Асрлар давомида халқимиз қалбидан мустаҳкам ўрин олиб, унинг жон озиғи бўлиб келган мумтоз мақомлар ҳозирда шаклланаётган миллий мафкурамиз учун ҳам бебаҳо маънавий қадриятлардан эканлигини унутмаслик керак. Бинобарин, уларнинг оммавий ташвиқотига ва, айниқса радио,

телевидение воситаларида кенг ва малакали тарғиб этиш ишига янада жиддийроқ эътибор бериш зарур.

Мумтоз монодияга мансуб жанрлар қаторида катта ашула ва сувора намуналарининг янги даврдаги ҳаёти ҳам алоҳида диққатни ўзига тортади. Хар бири ўзига хос бу ноёб айтим турларининг маҳаллий мусиқий анъаналар доирасида тутган ўрни кўп жihatдан ўзаро ўхшаш—катта ашула Фарғона-Тошкент ашулачилик анъаналарининг янги сифат босқичидаги ривож ва алоҳида мумтоз кўриниши бўлса, сувора — Хоразм ашулачилик санъатининг фавқулудда муҳим ва ноёб қирраларини ўзида мужассам этган мукамал айтим намунаси дир.

Табиийки, турли мусиқий услуб фазилатлари теран инъикос этган бу айтимлар ижрочилиги юқори бадиий савия, махсус амалий билим ва малакалар билан ҳосил бўлади. Айни пайтда мазкур жанрларнинг бевосита яшаш шакли ҳам бўлган бу каби ижодий талаблар амалиётчи мутахассислар эътиборидан четда қолмади. Алалхусус, сўнгги ўн йиллик давомида катта ашула анъаналари Ф.Мамадалиев, М.Тожибоев, М.Йулчиева, Р.Қурбонов ижро талқинларида, сувора айтиш анъаналари эса Қ.Искандаров, О.Худойшукуров, Р.Қурбонов ва бошқа хофизлар санъатида шунингдек катта ашула ва сувора ижрочиларининг турли даражадаги (республика-вилоят) кўрик-танловларида кашф этилган истеъдодлар ижросида ўз жилоларини тўла-тўқис намоён этди.

Мусиқий меросимизнинг махсус билим ва малака талаб этувчи яна бир ижодиёт турини дostonчилпк анъаналари ташкил этади. Адабий-мусиқий ижодиётнинг энг қадимийларидан бири бўлган ўзбек дostonчилиги бошқа Марказий Осиё халқлари, қолаверса жаҳон туркий халқлари дostonчилпк мероси билан узвий боғлиқ ҳолда ривож топиб келган.

1999 йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан диёримизда "Алпомиш" дostonининг 1000 йиллик тантаналари бўлиб ўтди. Шу муносабат билан мамлакатимизда қатор тадбирлар ўтказилди. Хусусан, "Алпомиш" дostonининг турли вариантларн, шу жумладан, Ф.М.Кароматли ва Тўрахожи Мирза томонидан тайёрланган Қорақалпоқ

версияси куй-айтимлари билан нашр этилди, турли миқёсдаги илмий анжуманлар ўтказилди. Шунингдек Термиз шаҳрида "Алпомиш"—боқий асар" деб номланган Ўрта Осиё республикаларининг бахши-шоирлари ва оқинлари иштирокида I Халқаро кўрик-фестивал бўлиб ўтди. Жами 80 дан зиёд бахши-оқинлар қатнашган ушбу кўрик-фестивалда бойсунлик Шоберди бахши Болтаев олий ўрин совриндори бўлди. "Ёш бахши-шоирлар ва оқинлар" бўйича олий ўринни Хоразм вилояти, Хива шаҳри "Достон" фольклор-этнографик ансамбли (бадий раҳбари Норбек бахши Абдуллаев) эгаллади.

Янги даврда бахшичилик санъатини ривожлантириш, миллий кадриятларимизни эъзозлаш ва ўзбек халқ оғзаки ижодиётини кенг тарғиб этишдаги, ўз ижоди ва ижрочилик фаолияти билан халқимизни, айниқса ёшларни кўп минг йиллик маданиятимиз сарчашмаларидан бахраманд қилишдаги салмоқли хиссалари ҳамда Ватан Истиқлоли ва шон-шарафини улуғлаш йўлидаги ижодий фаолиятни рағбатлантириш мақсадида 2000 йил март ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг махсус Фармони билан "Ўзбекистон Республикаси халқ бахшиси" фахрий унвони белгиланди. Биринчилар қаторида бу юксак унвонга Шоберди Болтаев, Жумабой Бозоров ва Абдулла Курбонназаровлар сазовор бўлишди.

Ўзбекистонда "устоз-шогирд" каби қадимий анъаналарга таянган бир неча дostonчилпк мактаблари, машхур ижрочилик марказлари мавжуд. Улар асосан Сурхондарё, Қашқадарё, Фарғона ва Хоразм вохаларининг хар хил худудларида жойлашган. Ҳозирги пайтда дostonчи-бахшиларнинг турли даражада ўтказилаётган кўрик-танловлари бу кўхна ижодиётни рағбатлантиришга, айрим унутилаётган анъаналарни қайта тиклашга хизмат қилиши мумкин. Шу билан бирга, қадимдан дostonчилпк анъаналари мавжуд худудларнинг мусиқий билим юртларида ушбу соҳа ижрочилигини амалий ўзлаштирган дostonчи бахшилар (яъни ихтисослашган профессионал ижрочилар)ни етиштириш мақсадга мувофиқ келади. Бу борада Хоразмда амалга оширилаётган бошлангич чора-тадбирлар ибратлидир.

Шўролар тузуми даврида мусиқий таълим-тарбия соҳасида олиб борилган мафкуравий "рахнамолик" оқибатида ўзининг миллий куй-оҳангларидан бирмунча бегоналашган, қатор авлодлар ичида миллий ўзлигини унутаёзган йигит-қизлар ҳам вояга етди. Оқибатда миллий қадриятларимиз учун ёт, салбий ҳолатларни юзага чиқарадиган йўналишга чатишган айрим услублар ниш урди.

Энг сўнгги йилларда ўзбек халқ мусиқий меросини ўрганишга, ўзлаштиришга ва тарғиб этишга, демакки янада равнақ топтиришга қаратилган қатор эътиборли ишлар амалга оширилди. Бу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг "Республикада мусиқий таълимни, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида"ги 1996 йил декабр ойидаги Фармони муҳим аҳамият касб этди.

Эндиликда миллий мусиқа меросимиз махсус қатор фанлар сифатида маданият ва санъат таълим тизимида жорий этила бошланганлигини таъкидлаш керак. Маъкул ва манзур томони шундаки, миллий мусиқамиз нафақат махсус билимгоҳларда (маданият, санъат олий ва ўрта ўқув юртлари, мусиқа ва санъат мактаблари), балки умумтаълим мактабларининг ўқув ҳамда таълим-тарбия тизимидан ҳам муносиб ўрин ола бошлади⁸.

Бу ўринда мумтоз мусиқага доир олимларимиз томонидан бажарилаётган илмий-тадқиқот ишлари, чоп этилаётган монография, ўқув-услубий қўлланма ва дарсликлар ҳам эътиборга моликдир. Хусусан, атоқли мақомшунос олим И.Р.Ражабовнинг "Мақом асослари" ўрта ва олий ўқув юртлари учун методик қўлланмаси (1992), Р.Юнусовнинг "Мақом ва муром"га бағишланган илмий монография (1992) ҳамда "Ўзбек халқ мусиқа ижодиёти" ўқув-услубий қўлланмаси (2000), А.Назаровнинг "Фаробий ва Ибн Сино мусиқий ритмика хусусида" (1995), О.Иброхимовнинг "Мақом ва макон" (1996), Б.Матёкубовнинг "Хоразм достон ижрочилигининг зарҳат саҳифалари" (1999), Ф.Мамадалиевнинг "Миллий мусиқа ижрочилиги масалалари" (2001) номли илмии рисоалари нашрдан чиқди⁹. Шунингдек 1993 йили Абдурауф

Фитратнинг "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи", 1997 йили
 Абдурахмон Жомийнинг "Рисолаи мусиқий"си (Ўзбек тилига угирилган холда),
 1998 йили Мулла Бекжон Рахмон ўғли ва Мухаммад Юсуф Девонзодаларнинг
 "Хоразм мусиқий тарихчиси" рисоалари қайта нашр этилди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон мусиқа санъатининг энг янги даврдаги хаёти республикамизда амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий туб ислохотлар билан боғлиқдир. Унга холисона баҳо берилар экан, эндиги мусиқий муҳит, бир томондан, миллий тикланиш, маънавий покланиш йўлидаги ижтимоий-маданий жараёнларнинг катта оқимига туташганини, бошқа томондан эса бозор иқтисодиётига ўтиш даврига хос мураккабликларга дуч келганини кўриш мумкин. Ўтган ўн йил мобайнида аввало эски мафкура тазйиқи ва таъсири иллатларидан бутунлай халос бўлиш, бугунги сохта байналмилаллик асоратларидан кутилиш осонликча кечмади. Айни пайтда мусиқа санъатида теран миллийлик халқчиллик ва тараққийпарварлик йўлидан бориш, мусиқий ижодиёт, тегишли илмий-тадқиқот, тарғибот ва ташвиқот муассасалари ҳамда ташкилотларнинг мақсад ва вазифаларини қайта кўриб чиқиш, уларнинг тузилмаларини янгилаш, махсус ўқув юртларини тўғри йўналтириш борасида талайгина ишлар амалга оширилди.

Табиийки, кўрилган чора-тадбирлар натижасида Ўзбекистонда халқчил, миллий, шу жумладан ўзбек анъанавий мусиқа санъати йўналишлари ва уларнинг тарғиботига замон тақазо этувчи кенг йўл ва имкониятлар очилди. Тингловчилар оммасининг маънавий талаб ва эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга жиддий эътибор берилди бошланди. Бундай жонланиш нафақат пойтахтимиз, балки Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоят ва туманларнинг янги ижтимоий-мусиқий хаётида аниқ ва равшан кузатилмоқда.

Ватанимиз истикдолга эришган даврдан бошлаб, миллий санъатимизнинг барча турларида бўлганидек созандалик санъатининг ўзига хосликларини сақлаб қолиш, ривожлантириш, янгича тус бериш борасида устоз созандалар қаторида ёш иқтидорли ижрочилар томонидан ҳам маълум изланишлар олиб борилмоқда.

Ўзбек миллий созандалик санъатида шаклланган якка, икки ёки ундан ортиқ чолғу созлар иштирокидаги ижро услублари, уларнинг турли миллий ва умуммиллий кўринишлари такомиллашиб, янги ижрочилик услубига эга бўлган турли оқимларнинг вужудга келиши кузатилмоқда.

Айни пайтда "Мақом ансамбли", шунингдек "Ўзбек чолғулари" ёки "Ўзбек халқ чолғулари"¹⁰ "карнай-сурнай", "дудорчилар", "доирачилар" ва ижро дастурида чолғу куйлари мавжуд бўлган "халфалар" ансамбллари мустақиллик даврида шаклланган байрамлар, фестиваллар, кўрик-танловлар мазмунини тўлдириш билан биргаликда, анъанавий чолғу мусиқаси жанри қонунқоидалари асосида яратилган асарлар ҳисобига ўз репертуарларини бойитиб бормоқдалар.

Зеро, мустақиллик даврида миллий мусиқага бўлган эътибор, хусусан чолғу жанрининг маҳаллий кўринишлари, куйларнинг шакл, фактура ҳамда оҳанг жиҳатлари, соз ижрочилигининг маҳаллий ва бадиий мезонлари ва ниҳоят, унинг аутентик кўринишдаги ижросига имкон яратмоқда. Айниқса, Хоразм маҳаллий мусиқа санъати хусусиятларини белгилаб берувчи қўл сози (гармон) ва буламон, Сурхондарё, Қашқадарё (қисман Самарқанд) ҳудудларидаги турли Ўзбек уруғларининг асосий мусиқа воситаси ҳисобланган дўмбира созларининг най, қўшна, сурнай, карнай, чанг, қонун, кашгар ва афгон рубоблари, дудор, танбур, сато, уд, рижжак доира, Ноғораларнинг умумўзбек чолғу созлари сифатида ўз вазифа ва қиёфаларини сақлаб қолиш ўзбек миллий созандалик санъатининг тўғри йўлда эканлигидан далолат беради¹¹. Бу жараёнга мусиқий товуш воситаси бунёдкорлари — созгарлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Пировардида, ўтган аср 80-йиллар охири 90-йиллар бошларида ўзбек созгарлари Абдунаби Абдуғафуров ва Абдумалик Абдураимовлар томонидан ўрта асрлар китобий миниатюраларида акс эттирилган чолғулар асосида дастлаб ғижжаки Бобурий" номли камонли соз яратилди. Сўнгра Абдумалик Абдурахимов янги товуш тусларига эга бўлган

конструктив жихатдан мукаммал, тоза садоланувчи "Дилрабо", "Кўшнаво", "кўштор", "Мерос" номларида қатор созлар яратди. Мазкур созлар миллий созандалар томонидан ижобий баҳо олди ва андижонлик мохир созанда, Ўзбекистон халқ артисти Ғуломжон Хожиқулов назоратида мусиқа шинавандалари синовидан ўтказилди. ғижжаки Бобурий яқка соз ижрочилигида ҳам қўлланиб келмоқда.

Мустақиллик даврида ўзбек гурухли чолғу ижрочилиги санъатида бадиха (импровизация) услубидаги йўналиш пайдо бўлди. Мазкур оқим миллий мусикамиз табиатидан яхши бохабар, назарий ва амалий мушохадали, ижровий имкониятлари юқори даражадаги созандалар—Ўзбекистон халқ артисти Абдухошим Исмоилов (ғижжак), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Абдулахад Абдурашидов (най), Абдурахмон Холтожиев (қонун) ҳамда Умарали Бултуров (уд), Қўчқор Саидов (дойра) ҳамкорликлари натижасида ву-жудга келди. Гурух ижросидаги асарларнинг шаклий қурилмаси, интонацион хусусиятлари, товуш безаклари, усуллар мажмуи ўзбек мусиқий ижрочилик анъаналарига хос ва мос тарзда, товуш қатори температураланмаган созлар иштирокида яратилди.

Ижро жараёнида созандалар томонидан соф чолғу асарларидан тортиб айтим йўлларига қилинадиган жўрнавозлик асносида тўсатдан, эркин, (экспромт) тарзда ишлатиладиган турли "қочиримлар" мазкур гурух амалиётида одат тусига кириб борди. Айнан ушбу ходиса ғижжак най, қонун чолғуларининг техник имкониятларини тўла очиб берилиши натижасида бадиха услубининг шаклланишига асос бўлди. Ижродан ижрога қочиримлар билан биргаликда кичик мусиқий лавхалардан фойдаланила бошланди.

А. Исмоилов томонидан бадиха учун махари, турлари қарийб бир хил бўлиб, мақом ансамбллари уларга нисбатан кам қўлланилади.

Махсус куй бўлаги тўкилиб, композиция билан боғлиқ барча унсурлар "уй шароитида", ғижжак, уд, қонун чолғулари имкониятлари ҳисобга олинган ҳолда, яхлит асарнинг шакл-қолипи тайёрланадиган бўлинди. Қисқаси, ижро қилинадиган асарнинг оханг тўқимаси, композиция андазаси муайян машқлар

давомида меъёрига етказилиши одат тусига кирди. Ушбу гуруҳ ижро услубига хос бўлган махорат, ижро пайтида келадиган илхом, оханг таровати ва товуш безакларини жозибадор ижро қилишга имкон яратди.

Оддий "пайванд"дек туюлган мусиқий лавхаларни тизимлаштириш, созандалар орасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлаш натижасида оханг яхлитлигига эришилди ва ҳар бир асар узига хос бадиий ечимда нияланган бўлди. Бунда асар суръати, унинг барқарорлиги ғижжакнинг зиммасида бўлиб, доирачи томонидан ҳосил қилинадиган остинант ритмик шакл қўшимча ҳамусул сифатида садоланади. Якка чолғу томонидан амалга ошириладиган бадиха пайтида оханг тизимида иштирок этмайдиган чолғулар кварта, квинта, октава интервалларида садоланган ҳолда усул бериб турадилар.

Одатда барча куйлар ижроси ўртача суръатда бошланади. Бадиха асосан асарнинг авж нуқталарида, товуш кучи кучайтирилиб, суръати тезлаштирилиши ҳисобига амалга оширилади. Жараён сусайтирилмасдан, ўта тез суръатда дастлаб, ғижжакчи ижросида бошлаб бериладиган бадихани найчи ва қонунчи "илиб кетади". Куйнинг тўлақонли ифодаси мусиқа ижрочилигида маълум бўлган унсурлардан ташқари чолғуларнинг тембр, акустик хусусиятлари ва ғижжакчи томонидан бериладиган "жўшқин туртки" эвазига бойитилади. Юксак техник даражада ҳосил қилинадиган оханг тизими ва безаклар мантиқий изчилликка эришган ҳолда сайқаллашади ҳамда гуруҳнинг муваффақиятли чиқишларини таъминлайди.

Ижрочилар захирасидаги куй бўлаклари, усуллар мажмуи, товуш безакларининг илгаридан мавжудлиги, бир томондан оханг шакли, иккинчи томондан чолғучилар яқдиллиги натижасида эришиладиган ижро тарзига ижобий таъсир кўрсатади. Натижада гуруҳ томонидан акс эттириладиган миллий мусиқий-эстетик меъёр бадиха жараёнини томоша даражасига кўтарилишида муҳим омил вазифасини ўтайди. Гуруҳ фаолиятида мустақиллик мавзусига бағишланган асарлар алоҳида ўрин олган. А.Исмоиловнинг "Туёна", "Дил байрами", "Буюк чинор", "Ахмад Фарғоний" ва яна қатор асарлари шулар жумласидандир.

Ўзининг ижро услуги мазкур гуруҳга ўхшаш яна бир жамоанинг ижодий йўли алоҳида эътиборга лойиқ. Гуруҳ асосини карнай, сурнай, кушнай, доира ва турли урма созлар ташкил қилади. Уларнинг меъерий сони 4 карнай, 1 сурнай, 1 қўшнай (қўшнай кам ишлатилади) икки ёки ундан ортиқ доиралардан иборат. Бу гуруҳ ҳам концертолди тайёргарликларини "уй шароитида" амалга оширади. Мавзу гуруҳ раҳбари Аббос Қосимов томонидан оғзаки тарзда, "ритмик формула" шаклида "тўкилади" ва чолғуларга бўлиб чиқилади. Бўлиниш пайтида чолғулар ҳамда созандаларнинг шахсий ижро имкониятлари ҳисобга олинади ва гуруҳ ижросидаги мураккаб ритмик тизим карнай ва доира чолғулари орқали бажарилади. Ижро учун гардишлари нисбатан кичик қаттиқ киздирилган доиралар, "каба" қисми "миёнча" қисмига тескари кийдирилган карнайлар ва "соло" вазифасини ўтовчи сурнай, усул меъерини сақлаб турувчи ноғоралар танланади.

Карнайлар томонидан ишлатиладиган "гирбон" ва "сапил" усуллари доираларнинг "бак" ва "рез" усулларига "та-а-а-а", "бум" усулига "ту-у-у-у" оҳангидаги товушлар билан жўр бўлиш ансамбл томонидан кўплаб қўлланилади. Бадиҳанинг авж нуқтаси карнайлар ва доираларнинг қарийб бир хил баландликда садоланиши, доираларнинг кучсиз ҳиссаларда, мураккаб зарблар ёрдамида ишлатадиган қочиримлири, карнайларнинг "дахана" бўлакларида ҳосил қилинадиган товушлар билан ифодаланади. Гуруҳ репертуари асосан Мустақиллик ва Наврўзга бағишланган - "Байрам таронаси", "Истиқлол таронаси", "Баҳор", "Қўшчинор", "Зарбга-зарб" каби асарлардан иборат. Ҳар иккала гуруҳни эркак ижрочилар ташкил этади.

Ўзбек чолғу ижрочилигида асрлар мобайнида аёл созандалар ижро қилган куйлар ҳам ўзларининг бадиий жихатлари, жанр доираси, услуб ва усуллариининг ўзига хосликлари билан шу кунларгача ўз давомийликларини сақлаб келганлар. Мазкур асарлар халқ мусиқий мулкининг мазмуни, кўлами ва ривожига ўз ўрнига эга. Пировардида дутор ва қўл сози чолғулари негизида ташкил топган гуруҳлар ўзларининг сифати билан ажралиб турадилар. Соф дуторлар ёхуд дуторлар ва турли миллий чолғулар аралашмасидан иборат

гурухлар асосан, Фарғона—Тошкент махаллий услуби доирасида шаклланган бўлсалар, кўл сози чолғучи ижрочилиги фақат Хоразм махаллий услубига мансуб.

Бугунги кунда Хоразм вилоятида Х.Болтаев номли мусиқа ва А.Отажонов номли санъат мактабларида халфалар синфлари мавжуд. Мактабларда таълим олаётган ўқувчиларга Хоразм халфа йўлларида ташкари дostonлардан парчалар, халқ, куйлари ва лапарларининг чолғу версиялари ҳам ўргатилиб келинади. Ижродаги миллийлик юқори техник баркамоллик натижасида 1992 йилда А.Отажонов номли мактаб ўқувчилари Украинанинг Хмельницкий шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро болалар фольклор фестивалида 1 ўрин совриндори бўлишган.

Дутор ансамбллари эса касбий хайда ҳаваскор ижрочилар даражасида фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Улардан касбий ижрочилик даражасида фаолият кўрсатиб келаётган ягона жамоа — Ўзтелерадио компанияси қошидаги "Дуторчилар" ансамбли ҳисобланади. Жамоа халқ куйларини (кўшиқлари) ўрганиш, ўзлаштириш билан биргаликда махаллий бастакорлик асарларидан ҳам фойдаланадилар. Улар репертуарларидан Ю.Ражабийнинг "Раъноланмасун", З.Рахматуллаеванинг Р.Тошматов хотирасига бағишланган "Хотира", "Наврўз тонги", халқ куйларидан: "Назми хол", "Алла", Р.Хожиёва ижросидаги "Усмония", Д.Азимова ижросидаги "Кўштор", М.Зуфарова ижросидаги "Ажам тароналари" каби куйлар ўрин олган. Кейинги пайтларда бошқа чолғу гурухлари қаторида фақат қатор чолғуларидан иборат гурухлар махсус ўқув муассасаларида ҳам мавжуд. М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси муаллимаси М.Зиёева раҳбарлигидаги талаба қизлар ансамбли шулар жумласидандир. Ансамбл гурухли дутор ижрочилиги учун мураккаб бўлган — билак ва бармоқлар ҳаракатларидаги синхрон ҳолат, товушлар софлиги ва товуш безакларининг хилма-хиллиги билан ажралиб туради.

Мустақиллик йилларида ўқув тизимида ҳам миллийлик сари бурилиш ўзифодасини топмоқда. М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар марказларида фаолият кўрсатаётган махсус ўқув

муассасаларида миллий созандалик бўйича олиб борилаётган сабоқ тизимини талаб даражасида таъминлаш борасида Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Истиқболни белгилаш, услубият ва ахборот Республика Маркази томонидан катор дарсликлар, кўлланмалар ва дастурлар чоп қилинди. Уларнинг орасида Қосимовнинг "Рубоб наволари", "Рубоб дарслиги", "Анъанавий рубоб ижрочилиги"; Ж.Расултоевнинг "Ўзбек дутор ижрочилиги"; М.Тошмухамедовнинг "/ижжакда анъанавий ижрочиликни ўзлаштириш", "/ижжак дарслиги"; С.Азизбоевнинг "/ижжак наволари", А.Собировнинг "Най наволари"; М.Абдукаримовнинг "Танбур наволари", А.Хамидовнинг (тўпловчи) "Анъанавий ижрочилик бўйича хрестоматия"си алоҳида ўрин тутди.

Шунингдек ўзбек миллий чолғу ижрочилигига бўлган қизиқиш ва эътиборни кучайтириш ҳамда иқтидорли ёш ижрочиларни аниқлаш мақсадида 1995—1999 йилда республика миқёсида Ю.Ражабий номидаги мақом ижрочилари танлови ўтказилди. 1995 йилдаги танловда Н.Лутфуллаев (қашқар рубоби), Р.Хайдарова (чанг), С.Жўраева (дутор), М.Ашрафий номли Тошкент Давлат консерваторияси Ф.Содиқов номидаги созандалар ансамбли, Марғилон шаҳар "Навбахор" ансамбли 1 даражали диплом ва лауреат; Т.Қузиёев (танбур), М.Маматқулов (танбур), И.Хусанова (дутор), М.Ашрафий номидаги Бухоро билим юрти ансамбли, Тожикистоннинг "Дурдона" ансамбли 2 даражали диплом; С.Азизбоев (ғижжак), А.Асқаров (дойра), С.Рашидов (ғижжак), М.Каримов (дутор), Э.Худойбердиев (ғижжак), С.Усмонов (чанг, қонун), Фарғона билим юрти талабалари ансамбли, Х.Ниёзий номидаги Тошкент мусиқа билим юрти талабалари ансамбли, М.Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси талабалари ансамбллари 3 даражали диплом билан тақдирландилар. 1999 йилда ўтказилган танловда: М.Азимов (чанг), К.Муминов (кўшна), З.Юсупова (чанг), биринчи ўрин; С.Усмонов (чанг, қонун), О.Халилов (уд), С.Рашидов (ғижжак), А.Рахимов (рубоб), Х.Орипов (най), Ш.Матёкубов (кўшна) иккинчи ўрин; Н.Собиров (танбур), Р.Туғайкулов (дойра), Д.Жураев (/ижжак), О.Расулов (танбур) учинчи ўрин сохиблари бўлдилар.

Шу мақсадда "Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмаси томонидан ҳам мунтазам равишда чолғу ижрочилари танловларини уюштириш йўлга қуйилди ва ҳозирги кунга қадар икки мартаба ўтказилди.

Аммо, мазкур ижобий ўзгаришлар қаторида, афсуски, касбий даражалари етарли бўлмаган ансамбллар ва яккахон ижрочиларнинг ноанъанавий мухит доираси шаклланиши ҳамон давом этмоқда. Юксак бадиийлик устозона ижрочилик санъати ва созлар хилларини нисбатан сақлаб келаётган "Мақом ансамбллари" бу нуқсонлардан холи бўлсаларда айрим бошқа турдаги ансамбллар ва яккахон созандалар ижросининг бадиий-эстетик жиҳатлари миллий созандалик канонларидан узоқлашган. Қолаверса, Республикада фаолият кўрсатиб келаётган барча мусиқа ўқув муассасаларида ўтган асрнинг 30-йиллари иккинчи ярми, 40-йиллар бошларида овропача кўп овозли мусиқани тарғиб қилиш мақсадида қайта ишланган, яратилган чолғулар "Ўзбек халқ чолғулари" номланишида ўргатилиб, ижролари тарғиб қилиб келинмоқда.

Товуш туслари, фактураси, ижро услублари ва репертуарлари миллий ижрочилик анъаналаридан фарқ қилган ушбу йўналиш фаолиятида миллийлик сари бурилиш ("Суғ-диё-на", Узтелерадиокомпания, Ўзбекрақс миллий рақс бирлашмаси қошидаги жамоаларни Хисобга олмаганда) суэт кечмоқда.

Республикада Турғун Алиматов, Гуломжон Хожикулов каби забардаст санъаткорлар қаторида Бахтиёр Алиев, Темур Махмудов, Ўлмас Расулов, Шавкат Мирзаев, Тохир Ражабий, Рифатилла Қосимов, Абдурахим Хамидов, Рахматулла Самадов, Ахмаджон Собиров, Ўткир Қодиров, Матрасул Матёкубов, Шухрат Раззоқов каби қатор иқтидорли созандалар мавжудлигига қарамасдан, Ўзбекистон телевидениесига, турли концертларда енгил-елпи, шакли, ижроси ноаниқ тез суръатли мусиқий асарлар хисобига якка соз ижрочилиги чеклаб қуйилган. Ансамбллар ижросидаги соф чолғу куйлар эпизодик тарзда экранга чиқарилади ёки концерт дастур таркибига киритилади, холос

Ўқув муассасаларида касбий мусиқа ижодиётида қўлланиб келинган устоз-шогирд анъаналари, унинг тарбиявий хусусиятларидан тўқис фойдаланилаётгани йўқ.

Бинобарин, мусиқа ёрдамида маънавий баркамол инсонни шакллантириш бояси эндиликда мустамлака даврининг сунъий тарздаги тўсиқлари, йўналишлари ва сохта бунёдкорликка асосланган мураккаб тамойилларидан бутунлай воз кечишни тақозо этади. Айтиш жоизки, Мустақиллик даври созандалик санъати оддий мусиқий жараён бўлиб қолмасдан, миллий ижрочилик бояси асосида шаклланди ва миллий-маданий юксалишини таъминлашда муҳим омил сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда. Зеро, санъатнинг бу тури мустақиллик бояси кесимида шаклан ва мазмунан бойиган ўзбек миллий созандалигининг барча кўринишларини ўзида уйғунлаштирган бадиий фаолият натижасининг ижобий намунасидир.

II-Боб Мусика меросимизга бир назар.

2.1 Ўзбек мусикасининг тарихи

Мустақил Республикамизда серкулам мусика ижодиётининг нафақат жиддий йўналишларига, балки оммабоп эстрада санъатига, шунингдек унинг узлуксиз ва узвийлик тамойилларига асосланган таълимига ҳам катта эътибор берилганига гувоҳ, бўлишимиз мумкин. Жумладан, 1996 йилда М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясида эстрада мусикаси факултетининг очилиши, Маданият ишлари вазирлиги тасарруфидаги мўъжазгина эстрада-цирк Студияси негизида илк бор махсус Эстрада-цирк коллежининг ташкил этилиши, энг сўнгги пайтларда эса пойтахт ва вилоятлар бир неча махсус ўқув юртларида эстрада бўлими ва синфларининг очилиши бунинг яққол исботидир.

Замонавий ўзбек мусикасининг таркибий қисмига айланиб улгурган эстрада соҳаси тарихан жуда қисқа муддат ичида шаклланди ва маълум натижаларга эришди. Хусусан, бугунги кунда эстрадага оид кўшиқ жанрлари юртимизда ўтказилаётган Мустақиллик Наврўз ва бошқа оммавий халқ байрам тантаналари, шунингдек махсус танловлар ("Янги тароналар"), фестивал ("Ўзбекистон — Ватаним маним"), маълум мавзу доирасидаги шоу-концерт ("Хеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон") ва Республика телерадио дастурлари ("Ёшлар", "Ўзбегим таронаси", "Гранд", "Водий садоси", "Сезам", "Орият доно", "Хамрох."), қолаверса, кўча-куйда садоланаётган мусиканинг салмоқли қисмини ташкил қилмоқда.

Шу билан бирга Мустақил Ватанимиз халқаро, минтақавий ва республика микёсидаги фестивал ҳамда кўрик-танловларни ўтказиш марказита ҳам айланиб бормоқда. Жумладан, 1995 йилдан эътиборан "Ўзбекистон — Ватаним маним" кўшиқлар фестивали, 1997 йилдан эса "Шарқ тароналари" Халқаро мусика фестивали ўтказила бошланди. Шунингдек 1999 йили "Садо" Республика профессионал янги кўшиқлар фестивали, 2000 йили Болалар санъат фестиваллари бўлиб ўтди.

Бугунги ўзбек эстрада мусикаси хозирда ёш авлод таълим-тарбиясига ҳам бевосита катта таъсир ўтказа оладиган маънавий соҳасига айланиб бормоқда. Ўзбекистоннинг буюк келажигини ёшларимиз баркамоллигида кўраётган юртбошимиз 1998 йили Наврўз байрамини ўтказиш бўйича масъул ижодий гуруҳ билан учрашув пайтида: "Ўзбек эстрада мусикаси қандоқ бўлиши керак?", "XXI аср Ўзбекистон бунёдкор ёшлари мумтоз мусикий меросимиз билан бир қаторда эстрада мусикасидан қандай озуқа олиши керак?" — каби муҳим саволларни ўртага ташлаши ва мутахассислар эътиборини шу нуқталарга жалб этиши бежиз эмас, албатта.

1991—2001 йиллар мобайнида улкан "индустрия" даражасига етган серкўлам Ўзбекистон эстрада мусикаси тобора мустақил йўналиш ва ўзгача таъсирчан кучга эга бўлган оммавий санъат тури мақомига эришмоқда.

Поп-музыка миллий кўринишларининг бутунлай бошқа, янги босқичга чиқиб олиши ҳам айнан 1990 йиллар билан борлиқдир. Миллий санъат чегараларидан чиқиб, қисқа муддатда чет эл мамлакатларида ҳам донби кетган Ўзбекистон халқ артисти Фаррух, Зокиров ва "Ялла" вокал-чолғу ансамбли, Ўзбекистон халқ артистлари Мансур Тошматов, /уломжон Ёкубов ва Насиба Абдуллаеваларнинг эстафетасини янги авлод эстрада санъаткорлари давом эттиришмоқда. Ўзбекистон халқ артисти Юлдуз Усмонова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Қозим Қаюмов, Кумуш Раззоқова, Нуриддин Хайдаров, Равшан Номозов, Азим Муллахонов, Мухриддин Холиков, /иёс Бойтоев, Мавлуда Асалхўжаева, Салоҳиддин Азизбоев, Моҳира Асадова, Гулбахор Сулаймонова ва бошқа ўнлаб эстрада ижрочилари ўзлари устида ишлаб, диска вақт ичида тингловчиларнинг сеvimли санъаткорларига айланди.

Эстрада мусикасини телевидение ва видео техника воситаларида кенг оммага ёйишда "клип" жанри қўллана бошланди. Хусусан, бугунги кунда асосан шеър мавзусидан келиб чиққан сюжетли, тасвирий ҳамда мультипликация домпьютер графидаси асосида ишланаётган "клип"лар кўшиқ жанрини тарғиб этишда кучли воситалардан бирига айланиб улгурди.

Дархадидат, сўнгги ўн йиллида руй берган сиёсий-ижтимоий ўзгаришлар боис миллий-музикий эстрада соҳасида ҳам мазмунан, ҳам моҳиятан туб янгиланишга хал қилувчи асос яратилди. Маълумди, Шўро давридаги мафкуравий муҳит оммавий санъат турларига ўз таъсирини ўтказган эди. Собиқ йўлбошчи партия ва унинг "дохий"ларига бағишланган қасидалар, "халқлар дўстлиги", собид иттифоқ давлатини мадх этувчи қўшиқлар эстрада санъатида тобора ижодий носамимийликнинг юзага чиқишига, қолаверса мавзулар доираси торайиб қолишига олиб келди.

Бу ҳол табиийди, эстрада санъати услублари ҳамда жанрларининг бир хиллигига, асосан "руҳсат берилган" шакллардагина ижод қилишга олиб келди. Ваҳоланки, инсониятнинг олижаноб мақсадларидан бўлган тинчлидни мустаҳкамлашда, кишиларнинг ахлоқий фазилатларини юксалтириш ҳамда эстетик дидларини тарбиялаш ва ўстиришда санъат турлари орасида эстрадининг ўз ўрни бор. Шунинг учун ҳозирда давлатимиз унинг ривожига алоҳида эътибор қаратмоқда.

Бу ўринда 1996 йилда Ўзбек давлат филармонияси ҳамда "Ўзбекконцерт" негизида "Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасининг ташкил этилиши алоҳида аҳамиятга сазовордир. Ушбу бирлашмага Ўзбекистон халқларининг миллий мумтоз ва замонавий мусида ҳамда рақс санъатининг энг яхши ютуқларини ривожлантириш, асраш ва тарғиб қилишдек вазифалар белгилаб берилди. Ўтган йиллар мобайнида мазкур бирлашма кўмагида бир қатор эстрада хонандалари ва гуруҳларининг фаолияти янада самарали булди.

Ўз хаёти, ижодини узбек эстрада қўшиқчилиқ санъатининг равнақи-ю, истиқлол келажагига бағишланган, номи мустақил юртимиздагина эмас, балки хорижлик санъат муҳлисларига ҳам яхши таниш Ўзбекистон халқ артисти Насиба Абдуллаеванинг ўзига хос ёқимли, ширали овози, юксак диди, ижро дастурининг кенг ва ранг-баранглиги минглаб тингловчилар юрагида чуқур из қолдирмоқда ("Самарқанд", "Ёқасиз жоним", "Тушингизга кирган малак", "Келасиз").

Ўзбек эстрада санъатининг истеъдодли намояндalarидан бири, Ўзбекистон халқ артисти Юлдуз Усмонова туғма санъаткорлик қобилияти, кенг нафасли, айна пайтда нафис ва дардли овози ила тингловчилар қалбидан чуқкур ўрин олди ("Халқим", "Халқ бўл элим!", "Дунё", "Бегим, бегим", "Болажоним").

Чинакам изланувчи ижодкор, Ўзбекистон халқ артисти /уломжон Ёқубов бадий тафаккурининг кенглиги ва ўзига хос жўшқин овозининг таъсирчанлиги билан кенг тингловчиларнинг дилларини ром қилди ("Хуш келдинг, муборак сарварим Наврўз", "Дилором").

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Кумуш Раззоқованинг ёқимли ва нафис овози билан таралган севинч ва мухаббат кўшиқлари сахна харакатлари билан бир бутунлик яхлитлик касб этади ("Сиз ёққансиз менга хашиша", "Мен сени ҳеч кимга бермайман")- "Ўзбекнаво" таркибига кирган "Наво", "Тошкент", "Омон", "Шофайз" ва бошқа эстрада гурухлари, Мохира Асадова, Анвар Раниев каби ёш санъаткорлар ўз фаолиятини давом эттирмоқда. Ушбу ижодий бирлашма ўзбек миллий эстрада санъатини янада ривожлантириш, ёш хонанда ва созандаларнинг ижодий изланишларини қўллаб-қувватлаш, ёш бастакор ва шоирларни кашф этиш мақсадида "Янги тароналар" миллий эстрада кўшиқ ва куйлар Республика танловларини ўтказди. 1998 йилда Жиззах шаҳрида бўлиб ўтган биринчи танловда "Сарбон" гуруҳи, Шахло Рустамова, "Сидериз" қизлар айтим квартети, "Анор" йигитлар айтим квартети, Нилуфар Саитова, Лариса Москалёва, 2000 йилда Гулистон шаҳрида ўтказилган иккинчи танловда Фарҳод Иброхимов, Ахрор Комилов, Мирзохид Мамадалиев, Даврон Дауров, Дилором /уломова, Шухрат Абдуллаев, "Шод" гуруҳи каби ёш иқтидорли ижрочилар ижодий мусобақа ғолиблари деб танилдилар.

Дарҳақиқат, миллий эстрада соҳаси энг навқирон санъат турларидан бири бўлсада, республикамизнинг ҳозирги замон маданияти тизимида ўта муҳим ўрин тутмоқда. Чунки у оммавий санъат тури сифатида, минг-минглаб

кишиларга таъсир кўрсатиб, кундалик рухий эҳтиёжларини қондириш қудратига эгадир.

Ўзбек эстрада мусикасининг сўнгги йиллардаги тараққиётини эстрада-симфоник оркестрларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бугунги кунда Ўзбекистон телерадиокомпанияси қошидаги эстрада-симфоник оркестри (бадий раҳбари А.Икромов), "Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасининг концерт-эстрада оркестри (бадий раҳбари Б.Живаев) ҳамда М.Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси эстрада ижрочилиги кафедрасининг Бигбенд (раҳбари М.Муртазоев) жамоалари серкўлам фаолият кўрсатмоқдалар. Хусусан, 1996 йилдан Республика эстрада-симфоник оркестрига раҳбарлик қилиб келаётган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, истеъдодли композитор ва дирижёр Алишер Икромов таркиби жихатидан камер оркестрига келиб қолган мазкур ижодий жамоани тўлақонли эстрада-симфоник оркестри даражасига қадар кўтариб, унинг фаолиятини кенг қамровли "универсал" жамоа сифатида шакллантирмоқда. Хозирда эстрада-симфоник оркестри студия ишлари билан бир қаторда юртимизда ўтказилаётган турли байрам ва тантана фонограммаларини тайёрламоқда, шунингдек Ўзбекистон телевидениеси ҳамда радио тўлқинлари орқали сара асарлар ижроси билан халқимизнинг оммавий мусикага бўлган маънавий эҳтиёжини қондириб келмоқда.

Таъкидлаш керакки, мустақиллик йилларида эстрада-симфоник оркестри билан биргаликда баҳоли-қудрат ижодий ҳамкорлик қилаётган ўзбек композиторларининг сафи ҳам кенгайди. Жамоанинг ижро дастуридан эстрада-симфоник оркестри ижросига мослаштирилган (аранжировка) анъанавий мусика намуналари (А.Икромовнинг "Насри Сегох", "Ёввойи Тановор", "Наманган Тановори", қ.Комиловнинг "Гулзорда", "Эй, нозанин" ва б.), ўзбек композиторларининг қўшиқлари (Р.Абдуллаевнинг "Хур ўзбек қизиман", Х.Рахимовнинг "Самарқанд", Н.Норхужаевнинг "Ишқ асири", М.Махмудовнинг "О, мухаббат", А.Назаровнинг "Бизга инон", С.Анваровнинг "Турналар", Б.Лутфуллаевнинг "Тошкентим" ва б.), шунингдек европа классик

музыка намуналари ("Неополетан кушиги", "Далила арияси", "Ариоза" ва б.), Фарб оммавий музикаси ва жаз санъатига дойр (Т.Кутунъонинг "Сирли дунё", Б.Гудменнинг оркестр учун пьесаси, Ч.Корианинг "Фиеста", Н.Рота ва М.Легранларнинг кино музиқалари ва б.) ранг-баранг асарлар ўрин олган. Ўзининг хонандалик махорати билан тингловчилар эътиборини қозонган М.Раззоқова, М.Дадабоева, Н.Хайдаров, Э.Рўзиматов, Г.Эркулова, О.Мадрахимова, Б.Лутфуллаев, Ю.Абдуллаева, П.Борисов, Р.Бурунова, Х.Хақимов, Х.Шеров, Н.Носирова, Д.Маросулова, А.Содиқов каби таниқли хонандалар ушбу жамоа билан доимий ижодий ҳамкорлик қилмоқдалар. Бундай ижодий ҳамкорликнинг самараси ўлароқ юзага келган оммавий кўшиқ, ва куйлар нафақат Республикамиз ва Марказий Осиё минтақасида, балки бир қатор ҳамдўстлик мамлакатларида ҳам ўз тингловчиларини топган. Оркестр ижро этган асарлари асосида Италияда нашрга тайёрланган СД лаппаги жамоанинг катта ижодий ютуқларидан бири бўлди.

Шу ўринда кўриляётган давр қорақалпоғистон эстрада музикасига назар солсак. Афсуски, Қорақалпоқ оммавий музикасининг бугунги ахволи мақтанарли даражада эмас. Оддийгина мисол: эстрада йўналишида ижод этиб келаятган қорақалпоқ санъаткорлари Yamaha фирмасининг ҳозирги кунда энг содда ҳисобланадиган PSR-510, PSR-530, ёки PSR-730 русумли электр-клавишали чолғулари билангина чекланиб қолган, боз устига, ақалли бирор овоз ёзиш студияси ҳам мавжуд эмас. Аммо, юқоридаги ҳолатлардан қатъий назар, қорақалпоқ санъаткорлари бугунги кунда ҳам самарали ижод қилиб, халқимизнинг маданий-маънавий ҳаётида муносиб ўрин тутиб келмоқда. Ўзбекистон Республикасида бўлиб ўтаётган турли музикавий анжуманлар, байрамлар ("Навруз", "Мустақиллик"), фестивал ва кўрик-танловларда ("Шарк тароналари", "Ўзбекистон — ватаним меним", "Алла" ва б.) қорақалпоқ санъаткорлари ҳам фаол иштирок этиб келмоқдалар. қолаверса, 1993, 2000 йилларда Ўзбекистонда қорақалпоғистон Республикаси маданият кунларининг ўтказилиши халқларимиз орасидаги дўстона алоқаларнинг янада мустахкамланишида яхши восита бўлди.

Ўзбек эстрада санъати соҳаси ташкилий ўзгаришлар билан бирга балки мазмун-моҳият жиҳатлари бўйича ҳам янгиланиб бормоқда. Шу билан бирга эстрада мусиқа воситасида энг олижаноб ва муқаддас ҳисобланган Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат ва садоқат туйғуларини ифода этиш, уларни миллионлар қалбига жо этиш имкони мавжуддир.

Кун сайин ривож топаётган, ижтимоий-иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошираётган жонажон юртимизнинг равнақи, истиқлолининг порлоқ келажаги маънавият борасида аввало Ватанга меҳр-муҳаббат, бокдй қадриятларимизни тараннум этиш мавзулари билан бевосита боғлиқдир. 1998 йил "Ўзбекистон — Ватаним маним" республика кўшиқ, байрами танловида олий мукофотга сазовор бўлган "Ўзбекистон—дўстлик диёри" (А.Мансуров ва Н.Назруллаев), кўхна Самарқанд шаҳрида "Шарқ тароналари" Халқаро мусиқий фестивалида баралла янграган "Фестивал мадҳияси" (Д.Омонуллаева ва У.Азим), /Ёкубов ижросида машҳур бўлган "Элим деб", "Хакикат излагай армон" (Алишер Расулов), "Менинг элим" (Юлдуз Абдуллаева), "Хак дўст" (Равшан Номозов ва "Тошкент" гуруҳи), Сафия Сафтарова ижросидаги "Ватан — ягонадир", Дилшод Каттабековни эл-юртимизга танитган "Озод элнинг ўғлиман", Рашид Холиқовнинг "Эй, азиз юртим" каби кўшиқлари ўзбек замонавий эстрада санъатининг дурдоналарига айлангани бежиз эмас.

1990 йилларда ижод этилган кўшиқларнинг салмоқли қисмини болалар мусиқий эстрадаси ташкил этади. Бу соҳада айниқса композиторлар Надим Норхужаев, Аваз Мансуров, Дилором Омонуллаева, Алишер Расулов, Муҳаммад Отажонов, Хуршида Хасанова ва Гулнора қучқоровалар фаол ижодий меҳнат қилмоқдалар. Хусусан Надим Норхўжаевнинг "Салом кўшиқ байрами", "Капалак ва камалак", Дилором Омонуллаеванинг "Туркистон фарзандимиз", "Хумо қушим", Муҳаммад Отажоновнинг "Болаларнинг кўзлари", "Онажон Ўзбекистон", Хуршида Хасанованинг "Турналар", "Соғлом авлод", Гулнора Қўчқорованинг "Ўзим айланай", "Баҳор" каби кўшиқларида болалар фольклор охангларига хос жиҳатлар поп мусиқасининг айрим

услуглари ("поп-фольк", "попрок" ва б.) билан мохирона уйрунлаштирилган. Шу боис ҳам бундай услубдаги кўшиқлар минглаб ўзбек болалари томонидан севиб тингланади. Айниқса, Аваз Мансуровнинг "Рамазон", "Оқ теракми, кўк терак?" каби халқ, маросим ва урф-одатлари негизида басталанган ажойиб сахнавий ўйин-кўшиқларининг куйларида "жазрок", "Бу чаманзор кимники" кўшиғида эса "рэп" услубига хос бадиий хусусиятлар миллий оханглар билан узвий боғланган. Композиторнинг "Охангларда эртақлар", "Истиклолим", "Хайр мактаб" сингари болалар учун лирик кўшиқлари шунчаки республика кўшиқ, танловларида совринли ўринларни эгаллаб қолмасдан, балки минглаб ўзбек болалари, ўсмирлари ва, умуман, кенг тингловчилар қалбидан мустахам жой олган, десак муболаға бўлмайди.

Шунингдек Алишер Икромов, Сарвар Қозиев, Вагиф Зокиров ва Файзулла Қўлдошевлар ўзларининг мусиқий-эстрада аранжировкалари билан минглаб ўзбек болаларига танилди.

Болалар (оммавий) кўшиқчилигини тарғиб этишда Ўзбекистон телерадио компанияси қошидаги "Булбулча" болалар кўшиқ ва ракс жамоаси (рахбар Шермат Ёрматов), "Томоша" гуруҳи (рахбар Нодира Курбонова), шаҳар болалар ижоди маркази қошидаги "Севинч" гуруҳи (рахбар Саодат Рустамова), шаҳар боғча, лицей, мактаб қошидаги "Ором" кўшиқ ва ракс жамоаси, "Юлдузча" поп-шоу гуруҳи (рахбар Равшан Зокиров) ва "Оловуддин" болалар ва ўсмирлар вокал чолғу гуруҳларининг (рахбар Вадим Кариев) фаолияти эътиборга моликдир.

Айни пайтда мазкур жамоалар фаолияти истеъдодли хонандаларни тарбиялаш ва "юлдузча" ларни кашф этишда ўзига хос мактаб вазифасини ўтамоқда. Чунки ҳозирги кунда халқимиз орасида машхур Илхом Фармонов, Севара Назархон, Наргиза Мирзаева, Абдулла Қурбонов ва Достон Убайдуллаев каби эстрада "хонандалари айни шундай ижодий жамоаларда вояга етиб "катта сахна"га йул олган эдилар.

Истеъдодли ёшларнинг жамиятимиз маънавий ҳаётини юксалтиришдаги муҳим ўрнини инобатга олиб, ўзининг мусиқа, матн ва ижро маҳорати билан

одамларнинг юрагига етиб борадиган, эзгуликка чорлайдиган, ирода ва имон-этиқодини мустахкамлашга хизмат қиладиган асарлар яратишда фаоллик кўрсатаётган иқтидорли ижодкорларни маънавий ва моддий рағбатлантириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси Қарори билан 2000 йили "Нихол" мукофоти таъсис этилди. "Нихол—2000" мукофотига тавсия этилган 36 та номзод ижодий фаолияти махсус кенгаш томонидан ўрганилиб, натижада Севара Назархон, Тохир Содиков, Изатилла Иброхимов, Абдулазиз Карим, "Сетора" гуруҳи, Нилуфар Рахматова, Дилфуза Рахимоваларга "Нихол — 2000" мукофоти берилди.

Шунингдек 2000 йили янги аср бўсағасида Ўзбекистон Ёзувчилар ва Бастакорлар уюшмалари, "Ўзбекнаво" гастроль-концерт бирлашмаси, Оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий-сиёсий жамғармаси, "Тасвирий ойина" ижодий уюшмаси ва яна бир қатор жамоатчилик ташкилотлари "Офарин" — йилнинг энг яхши ижодкори танловини ўтказишга қарор қилдилар.

"Шу азиз Ватанни, азиз халқимизни, мусаффо осмонимизни ва она заминимизни хар қанча куйласак оз!" — шиори остида ўтказилган танловда энг иқтидорли ижодкорларнинг танлаб олинishi уларнинг жамиятимизнинг миллий-маданий раўнақи йўлида тобора ортиб бораётган хизматларини яққол намоён этади. Хусусан, бетакрор санъати, тинимсиз изланишлари билан эл оғзига тушган Юлдуз Усмонова ўзининг янги кўшиқлар туркуми учун "Офарин—2000" танловининг "Йилнинг энг яхши мусиқа асари"— номинацияси бўйича муносиб, деб топилди.

Республикамизда эстрада мусиқа соҳасини рағбатлантириш борасида қатор муҳим тадбирлар амалга оширилмоқда. Чунончи, "Замин— СТВ" студияси раҳбари С.Абдуллаев ташаббуси билан 1998 йилдан буён эътиборга молик "Замин юлдузлари" шоу-фестивали ўтказила бошланди. Республикамиз санъат ва спорт усталарини қўллаб-қувватлаш мақсадларини кўзлаган мазкур фестивал дунё миқёсида ўтказилаётган "Оскар", "Ника", "Олтин Глобус", "Олтин овен", "Олтин айиқча" фестиваллари каби нуфузга эга бўлиб бормоқда.

2000 йилдан бошлаб фестивал "Халқаро фестивал" мақомига эришди. Айнан шу йилдан "Замин юлдузлари"га хорижий мамлакатлардан ҳам машхур санъат ва спорт юлдузлари таклиф қилинди, ҳамда улар ҳам "Замин юлдузлари" мукофотининг совриндорлари қаторида ўурин олишди. Турк кино санъатининг юлдузи "Чолиқуши" фильмининг бош қахрамони Айдан Шанер, Озарбайжонлик ёш эстрада юлдузи Гунел шулар жумласидандир. Шунингдек бир қатор эстрада санъати намояндалари, хусусан, Фаррух Зокиров, Насиба Абдуллаева, Рустам Ройипов, Мухриддин Холиков, Нуриддин Хайдаров, Кумуш Раззоқова, Юлдуз Абдуллаева каби машхур хонандалар ва "Сетора" гурухи ҳам "Замин юлдузлари" мукофотига сазовор бўлдилар. Келажакда "Замин юлдузлари" фестивали доирасини янада кенгайтириш кўзда тутилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги пайтда ўзбек эстрада муסיқаси ўзининг услуб нуқтаи назаридан мураккаб жараёни бошдан кечирмоқда. Хусусан, унда Яқин ва Урта Шарқ эстрадасидан тортиб то Лотин ва Шимолий Америка ҳамда /арбий Оврўпа мамлакатлари оммавий муסיқасининг куй-оханг ва ритм-усуллари таъсирини кўришимиз мумкин. Олдинги даврда ман этилган ёки давлат томонидан "қўллаб қувватланмаган" оммавий муסיқа услубларидан ("диско" ва "хардрок"дан бошлаб "рэп" ва "хеви" металлгача) эркин фойдаланиш, миллий анъанавий муסיқа намуналарининг эстрада сахнасига олиб чиқиш тажрибалари ҳам 1991 йилдан бошлаб кенг ўрин тута бошлади. Шу билан бирга эндиликда Ўзбекистонда муסיқий эстрадининг янги оқимлари, жумладан, ёшлар орасида "технопоп", "панк", "хард-рок", "реггей" ва "жазрок", "бард" қўшиқчилиги каби йўналиш ва услублар ривожланмоқда. Сарвар Қозиев раҳбарлигида камол топган ҳамда турли эстрада танловлари совриндори даражасига кўтарилган "Қарс" ("Чипродалли-далли", "Ёр-Ёр, ёро-ней"), шунингдек "Тошкент" ("Бедана") ва "Манзур" ("Етолмайсиз", "Мени ёр дема") гурухлари, Мухаммаджон Рўзимухаммедов ва "Шофайз", Дониёр Мамедов ва "Байрам", Абдулла Шомарғупов ва "Нола" ("Назокат", "Сенсан севарим"), Рашид Холиков ва "Шахзод" ("Уйнайсан", "Келинчак"), Севара Назархон ва

"Сидериз" ("Унутма"), Абдулазиз Карим ва "Асп" ("Қурбон бўламан"), Тохир Содиков ва "Болалар", "Хужа", "Тож" каби гурухлар ҳозирги давр ёшлар эстрада мусиқасининг сараланган бўғинини ташкил этади. Албатта, бу жараёнда айрим натижалар билан бир қаторда хорижий мамлакатлар эстрадасига юзаки тақлид қилиш, "европача" ва "шарқона" услубларда "ижод" этиш тамойиллари кенг тус олмақда. Шунингдек яна бир алоҳида тамойил сифатида жаҳонда машхур оммавий эстрада (турк эрон, араб, француз, инглиз ва б. эстрада юлдузлари) қўшиқларининг куй-охангларига ўзбекча сўз ва шеърларни "боғлаб" ижро этиш тажрибаларини қайд қилиш мумкин. Аммо бу каби тажрибаларни бадиий-ижодий жихатдан доим ҳам қониқарли, деб бўлмайди. Унутмаслик керакки, бундай жараёнда юзага келган қўшиқлар ва шу асосда "рухий озуқа" олаётган ёшларимиз пировард-натижада она тилимизу, миллий охангларимиз тароватини, қолаверса уларнинг қадр-қийматини теран хис этолмай қолишлари мумкин.

Албатта, республикаимизда миллий эстрада ривожига жараёнида барча ютуқ ва айрим нуқсонлар ижодкорларнинг билими ва савияси, истеъдоди ва меҳнатига бевосита боғлиқ. Эстрада санъати табиатига биноан юқори бадиий натижалар хонанда ва созандалар билан бир қаторда бастакор ҳамда аранжировкачи ижодий ҳамкорлигининг меваси сифатида юзага келади. Маълумки, ўз вақтида Ботир Зокиров ҳамда Икром Акбаров, Энмарк Солихов, кейинчалик "Ялла" гуруҳи ва Евгений Ширяев, Мухаббат Шамаева, Раъно Шарипова, Юнус Тураев ва Евгений Живаев, сўнгра Фаррух Зокиров, Дони Илёсовларнинг ижодкорона меҳнатлари туфайли замонавий ўзбек эстрада қўшиқчилигининг мустахкам пойдеворига асос солиниб, у касбий-бадиий баркамол сифатларига эга бўлди.

1991—2001 йиллари ҳам ўзбек эстрадаси юлдузлари даражасига кўтарилган истеъдодли хонандалар—Юлдуз Усмонова, /уломжон Ёкубов, Кумуш Раззокова, Козим Қаюмов, Азим Муллахонов, Равшан Номозов ҳамда "қарс" ва "Тошкент" гуруҳлари Алишер Икромов, Дилором Омонуллаева,

Алишер Расулов, Владимир Барамиков, Сарвар қозиев каби композитор ва аранжировкачилар билан яқин ҳамкорликда ижод қилишмоқда.

Дарҳақиқат, Мустақил юртимизда миллий эстрада мусиқасини ривожлантиришга барча имконият ва шароитлар мавжуд. Бинобарин, биз шу соҳа ижодкорлари—хонанда-ю созанда ва бастакорлардан халқимизга манзур бўладиган янги бадиий баркамол қўшиқ ҳамда куйлар ижод этишларини кутиб қоламиз. Зеро ҳозирги замон ўзбек эстрада санъати фидоий, иқтидорли ёш санъаткорларга бой.

2.2 Бастакорлик ва композиторлик ижодиёти

Қарийб 15 асрлик тарихи, муайян услубий тамойиллари, шаклан ва мазмунан бекиёс анъаналарга эга, миллий муסיқий тафаккуримизнинг асосзаминини ташкил этувчи—ўзбек бастакорлик ижодиёти Шўро даврида бир чеккага суриб қўйилган эди. Истиклол шарофати билан, узоқ ва яқин ўтмиш бастакорлари томонидан яратилган хайратомуз садолар яна халқимиз муסיқий тафаккурига қайтиб келмоқда. Хусусан, сўнгги ўн йилликда Ориф Қосимов, Муҳаммаджон Мирзаев, Мухторжон Муртазов каби тунғич авлод бастакорларимиз қатори, Орифхон Хотамов, Фаттоххон Мамадалиев, Неъматжон Қулабдуллаев, Салоҳиддин Тухтасинов, /уломжон Хожикулов, Бахтиёр Алиев, Турсунбой ва Халимжон Жураевлардек иккинчи бури вакиллари ва айни Мустақиллик даврида ижодининг сермахсуллиги билан танилаётган кенжа авлодга мансуб—Абдухошим Исмоилов, Ўлмас Расулов, Аҳмаджон Дадаев, Рифатилла Қосимовларнинг бадиий етук асарлари нафақат Ўзбекистон, балки бутун Осиё, Европа ва хатто Америка Қўшма Штатларида ҳам ўз мухлисларини топмоқда.

Тунғич авлод вакилларида Фаттоххон Мамадалиев (1923—1999) катта хофиз, М. Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси профессори бўлатуриб, 90-йиллар давомида асл ўзбек бастакорлик ижодиётининг анъаналаридан бири, муסיқа меросимизнинг оммавийлашиб кетган намуналари асосида—кўп қисмли туркумлар яратиш анъанасини тиклади. Бастакор томонидан 8 қисмли «Мискин» (Муқимий, Саккокий, Фурқат, Мискин, Улфат ва Тўроб Тўла шеърларига), 8 қисмли «Ушшоқ» (Увайсий, Фурқат, Навоий, Огахий, Гавхарий ғазалларига), 4 қисмли «Насрулло» (Навоий, Ф. Мамадалиев ва Улфат шеърларига) муаллифлик туркумлари тузилган бўлиб, бунда Шашмақом шуъбаларига хос ва айниқса Фарғона-Тошкент мақом йўлларига мос туркумлашув тамойилларга таянган. Мазкур асарларда бирламчи асосий кўринишлар кетидан зарурий равишда — капҳарча, соқийнома ва уфар тизимидаги микроцикллар киритилган.

Ф. Мамадалиевнинг «Муножот» ва «Савти Фаттоххон» деб номланган туркумлари эса нисбатан ихчамроқ шаклларда бўлиб, иккаласида ҳам фақат Алишер Навоий меросидангина фойдаланилган ва пировардида ижодкор яхлит, теран ва серкирра бадиий умумлашма яратишга муваффақ бўлади.

Ардоқли хофиз Орифхон Хотамов (1925 йил тур) ўнлаб айрим-айрим куй, кўшиқ ва ашулалар муаллифи сифатида танилган. Булардан, «Ахбоби билан» (С. Абдулла шеъри), «Фирокингизда» ва «Сенсан севарим» (Лутфий), «каро булудир» ва «қоши ёсин-мудейин» (Навоий) сингари дурдона асарлар— аввалроқ яратилганига қарамай айни мустақиллик даврида кенг доираларда қулоч ёзди. Ҳозирги кунга келиб, «Сенсан севарим» кўшири ўзининг асл нусхаси ва эстрада («Нола» гуруҳи) талқинида янграб, бу соҳада ҳам ўзига хос янги бир йўналишга асос солди.

О. Хотамов сўнгги йилларда бир қатор туркумли асарлар яратмоқда. Хожа Ахмад Яссавий битикларига басталанган — «Билдингизму», «Умринг елдек утаро», «Дунём менинг» ва «Саховат йўқ» деб номланган асарлар, хассос шоир Чустийнинг «Индамаслар олами» тўплами асосида жами 14 қисмли мажмуъа— ана шулар жумласидандир.

Истиклол шарофати билан бастакор изчил диний мавзуларга мурожаат этмоқда. Ахмад Яссавий билан бир қаторда, Сулаймон Боқароний («Дармондин ортик»), Хувайдо («Хайрон бўла қолдим», «Даржи йўқ»), Хазиний («Ул шуҳи ситамгарлар») шеърлари асосида яратилган ашулалар шулар жумласидандир. О. Хотамовнинг эркаклар овози («Айламиш», «Яхши дилбарсиз») ва айниқса аралаш овозлар («Раҳм айладинг», «Бахона килиб») учун яратган дуэтлари анъанавий монодияни бойитди.

Юқоридаги асарлар ичида — халқимизда Ҳаким ота, қул Сулаймон номлари билан кенг ёйилган Бокирғоний (1186 йил вафот этган) шеърига яратилган ашула О.Хотамовнинг ижодий услубини англашда қулай бир воситадир. Зеро бунда бастакорнинг деярли барча асарларига хос интонацион эркинлик яққол намоён бўлади. Бу эса, ўз навбатида, шеър матнига маълум ўзгартишлар (қавсларда кўрсатганимиздек) киритилишига сабаб бўлган:

Сани дардинг банго (менгаё) дармондин ортуқ (ортиқ),
 Санга кул бўлғоним (бўлғонима) султондин ортуқ. — 2 марта
 Санинг ёдингни айсам (айтсам) чул ичинда,
 Булур ул чул манга(ё) бустондин ортуқ.
 Санинг ёдинг агар кетса тилидан (дилимдана-о),
 Вужудим кўриюр(а), вайрондин ортуқ. — 2 марта
 Манинг (мани) хор бўлмишим (ўлмишим) ўз ғафлатимдин (а-ей),
 Магар қилсанг (қилса) назар, эҳсондин ортуқ (ай).
 Азиз, хор қилгувчи султон сануқсан(а-ей),
 Санинг лутфинг камуғ (хама-ей) алвондин (унвондин) ортуқ
 На хуш бу дунёда Иймону куръон,
 Не бўлгай дунёда Иймондин ортуқ : иккала мисра қисқарган?
 Манинг бу дардими ҳеч кимса билмас(ай).
 Агар билса Хаким Луқмондин ортуқ (ай).
 Бу янглиг осий эркан... кул Сулаймон (ай),
 Иноят ум(м)анур(а) борондин ортуқ.
 Сани дардинг манга... дармондин ортиғ(а),
 Санга кул бўлганим(а) султондин ортуқ¹².

Яққол кўриниб турибдики, тажрибали бастакор шоирнинг фалсафий фикрини теран ифода этиш, мусиқий-семантик воситалар билан таъсир доирасини бойитишга интилан.

Бастакорларимизнинг кейинги, яъни кенжа авлод вакиллари ижодининг нисбатан сермахсуллиги ҳдмда жанрлар қамрови кенгроқ эканлиги билан диққатга сазовордир. Буларнинг аксарияти Тошкент давлат консерваториясида 1972 йили очилган «Шарқ мусиқаси» куллиётининг «Анъанавий ижрочилик» кафедрасида Фахриддин Содиков, Махмуд Мухаммедов, Ориф Алимахсумов, Турғун Алиматов каби устозларда таҳсил кўришган. Шу боис, энг истеъдоддилари мохир созанда (баъзан хонанда)чилик билан бир қаторда, бастакорлик ижодиётига ҳам дадил қадамлар билан кириб келишди.

Ўлмас Расулов (1951 йилда туғилган) — нозик-таъб созанда-ғижжакчи, бастакор ва сўнги йилларда хонанда сифатида ҳам танилмоқда. Унинг асарларини қуйидагича таснифлаш мумкин:

I. Мумтоз шоирларнинг ғазал, рубоий ва бошқа шакллардаги шеърий матнларига яратилган анъанавий ашула йўлларидаш асарлар — Хофиз Шерозий: «Бишукуят боз»; Алишер Навоий: «Васлидин дармони йўқ», «Яхшн кол», «Керак эрди» ва бошқа; Захириддин Бобур: «/унчадек кўнглим», «Қургаймен» ва бошқа; Боборахим Машраб: «Дилбари хуш, адойиман»; Нозикбиби Хукандий: «Эй, кофири фаранж»; Доий: «Ширу шакар».

II. XIX— XX аср шеърияти намуналарига яратилган эркин шаклдаги ашула ва кўшиқлар — «Парвона» (Махзуна), «Таронаи шух» ва «Ширу шакар» (М. /аффорова), «Куйла, булбул» (Зулфия), «Мухаббатнинг саройи...», «Юпатгай кимлар...» (Абдулхамид Чўлпон), «Мажнунтол», «Малохат» (Тошпўлат Хамид), «Кел, гўзалим», «Айтмадим», «Бахтимиз таронаси» (С. Салимов), «Кулгимиздан янгрисин олам» (Э. Вохидов).

III. Лирик омма(ракс)боп чолғу куйлар — «Тахайюл», «Хаёл», «Карашма», «Ноз», «Сени эслаб...», «Кўнгил навоси», «Висол», «Дийдор».

IV. «Ўзбектелефильм» студиясида яратилган—«Лайли ва Мажнун», «Бобур», «Кеча ва кундуз», «Изтироб» ва бошқа кўп серияли бадиий фильмларга махсус басталанган куйлар, кўшиқлар, ашулалар.

V. Турли ансамбллар учун яратилган туркум тарзидаги асарлар.

Мазкур авлодга мансуб бастакорлар орасида Абдухошим Исмоилов (1952 йилда туғилган)—юксак ижро махорати, ижодий сермахсуллиги ва серуслуги билан ажралиб туради. Турли йилларда у М.Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясининг «Анъанавий ижрочилик» кафедрасида таълим берган, Ўзтелерадиокомпанияси қошидаги «Мақом» ансамблининг бадиий раҳбари, шу билан бирга, мохир (Абдурахмон Холтожиев, Абдулахад Абдурашидов каби) созандалар иштирокидаги «Ўзбек виртуозлари» ансамбли ташкилотчисидир. Ижодий изланишларини асосан оммабоп кўшиқлар

(«Бўлмас», «Торлик қиз» каби)лардан бошлаб, кейинчалик қуйидаги йўналишларда шаклан хилма-хил ва жанр жихатидан кенг қамровли асарлар¹³ яратмоқда:

I. Ўзбек мумтоз шоирлари шеърларига яратилган шаклан йирик ашулалар — Хофиз Шерозий: «Дилиннга Бамзадан», «Ёрсан», «Осмонда ҳам йўқ», «Мунаввар қил»; Навоий: «Айрилик», «Ёр эмас», «Сарвиноз», «Тараххум этмадинг»; Гадоий: «Унутма»; Бобур: «Сенсиз мушкулдир»; Фузулий: «Уйғонмасун»; Огахий: «Ёрима айтинг»; Фуркат: «Сайёра» ва бошқалар.

II. Соф чолғу монодик асарлар — «Наргиз» (уд сози учун), «Манзур» (манзур ёки дутор учун) ва бошқалар.

III. Соф чолғу полимонодик асарлар—аксари ғижжак ва созандалар ансамбли учун: «Базм куйи», «Дил ноласи», «Камон нидоси», «Холим сурма», «Қалб садоси», «Гуллола», «Хаёли қиз», «Висол» ва бошқалар.

IV. Ўзбек чолғуларининг камер (най, қонун, ғижжак ва доирадан иборат) таркибига мўлжалланган ва ҳар бир соз имкониятларини тула очиб берувчи асарлар — «Мустақиллик», «Фаввора», «Туёна» ва бошқалар.

V. Табиатан қўшиқсимон, бироқ соз (ғижжак) ва ансамбл ижросида бадий таъсирчанлиги ортиб борувчи асарлар—«Учрашув», «қўшиқ» ва бошқалар.

VI. Муайян хонандага мўлжалланиб, унинг ижро имкониятларини кашф этувчи асарлар. Айтайлик Ўзбекистан халқ артисти /уломжон Ёқубов талқинига мосланган «Ё охумидинг», «Зилола», «Инсонни инсон урмасин», «Мехнатим», «Мажнунтол», «Ошиқнома», «Соғиниб», «Сен ўзинг», «Севаман», «Тошкентим», «Хотирот», «Учрамасанг яхши буларди», «Чиройли», «Кдрайсан» кабилар айна шулардандир.

Ўлмас Расулов ва Абдухошим Исмоиловларнинг ижодий баркамоллиги, ўзигагина хос бастакорлик услуби, бадий-мантикий ечимларини пухта эгаллаб улгурганликларининг асосий сабаблари қатори узлуксиз ижрочилик

фаолиятларини мақом мулкимиз талқини билан изчил боғлаётганликлари, ижодкор-салафлари асарларини кенг тарғиб этаётганликларини кайд этиш лозим. Зеро, бундай ибратомуз тамойиллар Истиклол йилларидагина танилиб, мухими — касбдошлар ва кенг тингловчилар доирасида тан олина бошлаётган бир қатор навқирон бастакорларимиз учун ҳам одат тусига кираётганлиги қувонарлидир.

Истиклол йилларида ўзбек мусиқасида композиторлик ижодиётининг жанрлари ривожланиши билан боғлиқ янги анъаналар, шакллар, мавзулар, янги техник воситаларга таянган асарлар пайдо бўлди. Мухим ижодий масалаларнинг англаниши тубдан ўзгарди ва теранлашди. Композиторлик ижодиётида миллий анъаналарга, халқимиз ва давлатимиз тарихига, ўрта асрларда яшаб ижод этган буюк алломалар ва мутафаккирлар ҳаёти ва ижодига эътибор кучайди. Хар қайси жанр ўзининг ички қонунияти доирасида ривожланиб бориши жараёнида анъанавийлик ва замонавийликнинг муштараклиги устувор бўлиб қолди. Бу даврга оид қатор асарларда миллийликни ифода қилишнинг ижодий доираси аста-секин кенгайиб борганини, воқеълик аниқроқ ва чуқурроқ англана бошлаганини кузатиш мумкин. Композиторлик ижодиётининг таркиби мусиқали-сахна жанрлари, симфоник вокал-симфоник ва хор мусиқаси, кўшиқчилик ва романс ижодиёти, киномусиқа, драма ва кўғирчоқ театрлари мусиқаси, ўзбек халқ чолғулари оркестрлари каби жанрлар билан бойиб борди.

Замонавий ўзбек мусиқасининг бу даврдаги яна бир асосий хусусияти — миллий мусиқа меросимиз, адабиётимиз, тасвирий санъатимизнинг бой анъаналарига мурожаат этишдир. Бу борада янги сахна асарлари, жумладан А.Хидоятлов номидаги театр сахнасида Мустафо Бафоев мусиқаси асосида «Буюк Ипак йўли» (режиссёр Б. Ёулдошев, расом Г.Брим) тасвирий санъат, мусиқа, пластика, чироқ безаклари воситалари орқали ўрта аср Шарқ давлатларининг муштарак образи яратилди (Самарқандда ўтказилган «Шарқ тароналари» I Халқаро мусиқа фестивали очилишида ушбу спектакль янги талқинда томошабинларга тақдим этилди. Алишер Навоийнинг «Қушлар тили»

достони асосида намойиш этилган йирик томоша (композитор Д.Янов-Яновский, режиссёр Н.Абдурахмонов, рассом Н. Гуленко) ҳам шундай асарлар сирасидандир).

Композиторлик ижодиётининг ушбу даврга хос ютуқлари бевосита Ўзбекистон мусиқа маданиятининг концерт-ижрочилик ва мусиқали театр хаёти, анъанавий ва академик ижрочилик мусиқа таълими, мусиқашунослик илми каби соҳаларида кузатилаётган умумий юксалиш билан боғлиқдир.

Мусиқий-сахнавий жанрлар. Ижтимоий-маданий турмушимизнинг долзарб масалаларини ёритишда, миллий руҳдаги сахна асарларининг юзага келишида мусиқали театр фаолияти алоҳида ахамиятга эга. Бу борада Ўзбекистон композиторларининг мусиқали театр учун ижод этган турли жанр ва шаклдаги (мусиқали драма, мусиқали комедия, опера, балет, оперетта, мюзикл, мусиқали эртак драма, ёшлар ва кўғирчоқ театрлари) асарлари эътиборга лойиқдир. Айни шу даврда композиторлар, балетмейстерлар ва телережиссёрлар ҳамкорлигида янги—телеопера ва телебалет жанрлари юзага келди. Турли жанрлар муштарақлиги натижасида янги шаклдаги асарлар пайдо бўлди; М.Бафоевнинг «Зардуштийлар маросими» балет-ораторияси (1995, яккахонлар, хор ва симфоник оркестр учун), «Бухорои шариф» — опера-достони (1997, бадий уқиш, яккахонлар, хор ва ўзбек халқ чолғулари оркестри учун), И. Акбаровнинг «Ибтидо хатоси» опера-ораторияси (1995, Э. Шукур либреттоси, Тошкент давлат консерваторияси қошидаги Мусиқий театр-студия томонидан намойиш этилган, 1998) шулар жумласидандир.

Мусиқий-сахнавий жанрларда ижод этган композиторлар орасида И.Акбаров, М.Бафоев, Ф.Олимов, Х.Рахимов, Н.Зокиров, А.Эргашев, Ф. Янов-Яновский каби композиторларни алоҳида кўрсатиш мумкин.

Истеъдодли композитор Фарход Олимовнинг «Нодирабегим», «Фотима ва Зухра», «Девона», «Сойибхужа операцияси», «Супер қайнона», «Ўлдинг, азиз бўлдинг», «Ассалому алайкум, кизлар», «Чеча» номли мусиқали драма ва мусиқали комедия жанрларидаги асарлари алоҳида ўрин тутади. Унинг «Фотима ва Зухра», «Сойибхужа операцияси» ва айниқса, «Супер қайнона»

мусиқали комедияси Муқимий номидаги мусиқали драма театри репертуаридан муқим ўрин олган спектакллар сифатида диққатга сазовор. Композитор асарларининг ўзбекона рухдалиги, мусиқий оханглариининг халқчиллиги ҳамда мусиқий воситаларининг ўзига хослиги улар муваффақиятиниинг омилидир.

90-йилларда Муқимий номидаги мусиқали драма театрининг ижодий жонланиши ва репертуарининг бадиий етук асарлар билан бойишида ўзбек композиторлари — Ф.Алимов, М.Бафоев, В.Лутфуллаев, М. Махмудов, Т. Курбоновларининг хизматлари катта бўлди. Ушбу даврда театр жамоаси Т.Хасановнинг «Куёвлар конкурси» (Р.Азизхужаев пьесаси, 1991), Н.Халиловнинг «Дилафрузга тўрт ошиқ» (Т.Минуллин, Х. Валиуллинлар пьесаси, 1992), «Тошкентга саёхат» (Б. Дарвеш пьесаси 1992), А. Расуловнинг «Бири кам дунё» Т. Юнусов пьесаси, 1993), М. Махмудовнинг «Туйлар муборак» (У. Хошимов пьесаси, 1994), М. Бафоевнинг «Севги нидоси» (С. Жура пьесаси, 1994), С. Хайитбоевнинг «Башорат» (Э. Самандаров пьесаси, 1995), А. Исмоиловнинг «Хар кимки вафо қилса» (Х. Мухаммед пьесаси, 1996), Ф. Алимовнинг «Нодирабегим» (Туроб Тула пьесаси, 1996), «Фотима ва Зухра» (У. Умарбеков асари, 1997), «Сойибхужа операцияси» (С. Имомов пьесаси, 1998), Б. Умиджоновнинг «Оқибат» (Р. Маъдиев либреттоси, 1996), Х. Рахимовнинг «Келин танлови» (Р. Азизхужаев пьесаси, 1997), А. Мансуровнинг «Бир соатлик халифа» (Н. Қобул асари, 1997), Т. Курбоновнинг «Иброхим Алайхиссалом» (Н. Қобул асари, 1998), К. Комиловнинг «Диёнатга хиёнат» (К. Аваз асари, 1998), Б. Лутфуллаевнинг «Такдир» (Р. Маъдиев либреттоси, 1998), Ф. Алимовнинг «Суперкайнона» (С. Имомов пьесаси, 1999), «Ўлдинг, азиз бўлдинг» (Х. Хурсандов пьесаси, 2000) каби мусиқали драма ва мусиқали комедияларни сахналаштирди.

Композитор Ф. Алимов ва режиссёр Б. Йулдошевнинг ижодий ҳамкорлигида яратилган «Нодирабегим» (Туроб Тула драмаси, 1996) мусиқали драмасини театр хаётида муқим воқеа сифатида қайд этиш мумкин. Асарнинг мусиқий партитураси кўп қатламли бўлиб, унда мусиқий образлар йирик ария,

кўшиқ, дуэт ва ансамбллар орқали очиб берилган. Мусиқий драматургияни очиб беришда симфоник оркестр ва хор имкониятлари самарали қўлланилган. Шунингдек ўзбек анъанавий мусиқаси намуналаридан—Фарғона ижрочилик услубига хос анъаналардан (ашула ва арияларда; Нодирабегим, Увайсий, Фаррух ва Махмуд Султон квартетида—катта ашула ижро услуби) ижодий фойдаланилган.

«Фотима ва Зухра» мусиқали драмаси (Ф. Алимов мусиқаси, Ўлмас Умарбеков асари асосида Р.Маъдиев либреттоси, 1997, Муқимий номидаги театр) долзарб мавзуга бағишланган бўлиб, икки опа-сингил қисматини баён қилиш орқали уюшган жиноятчилар гуруҳ қилмишларини фош этади.

Мусиқий матн муаллифи Ф.Алимов бутун спектакл давомида асосий лейтмотив — мусиқа фони сифатида фортепиано симларини пиццикато тарзида (узига хос усул—маълум вақт ўтиши белгиси сифатида) ишлатади. Бу усул сўз диалоглари ва мусиқа номерларига журнавоз бўлиб спектаклнинг драматургиясини намоён этишга хизмат қилади. Оркестр муқаддимаси (композитор симфоник оркестрнинг кичик таркибидан фойдаланган) бош қахрамон—Зухра образи мавзуси асосида тузилган ва у мусиқали драманинг турли кўринишларида лейтмотив сифатида (жумладан, Зухранинг туши, унинг арияси ва парилар рақси сахдасида) намоён бўлади. Композитор оркестр ва хор воситаси образли характеристикаларни яратиш ва сюжетнинг муайян фурсатларини ифодалаш мақсадида мусиқани драматик воқеалар мазмуни билан пайваста этиш услубини сақлаган.

«Девона» мусиқали драмаси (Ф.Алимов мусиқаси, Р.Маъдиев пьесаси, 1996) ҳам ҳозирги куннинг долзарб мавзуси—кирдикорлик фирибгарлик жиноятчилиқни фош қилишга қаратилган. Спектакл мусиқаси психологик ҳолатларни янада ёркинроқ кўрсатишга ёрдам беради. Композитор мазкур асарда эстрада жанрлари ва услубларидан кенг фойдаланган.

«Иброҳим алайҳиссалом» (Н.Қобул асари, Т.Курбонов мусиқаси; 1998, Муқимий номидаги театр) асарининг мусиқаси ариялар ва ансамбллар, оркестр партитурасининг яхлит ва жозибадорлиги билан ажралиб туради. Композитор

Т.Қурбонов ўз ижодиётида мусиқий драматургияни очиб беришда опера жанрига яқин бўлган шакллардан —ария, дуэт, кўшиқ, ариозо, оркестр мукаддимаси ва айрим лавхаларда воқеликка журнавоз бўлиши, хор имкониятларидан фойдаланиб келган. Аммо ушбу спектаклда бу имкониятлар, айниқса, хорнинг вазифаси тўла-тўқис намоён бўлмаган.

Б.Лутфуллаевнинг «Тақдир» мусиқали драмаси (Р.Маъдиев либреттоси, 1998, Муқимий номидаги театр) замонавий мавзу—оила муносабатларига бағишланган бўлиб, мусиқанинг миллийлиги, мусиқий драматургиянинг яхлитлиги, мусиқий характеристикалар-нинг ранг-баранглиги билан томошабинда ёрқин таассурот қолдиради.

«Ўлдинг, азиз бўлдинг» мусиқали спектакли композитор Ф.Алимов ва драматург Холик Хурсандовнинг ҳамкорлиги махсулидир (кўшиқлар матни муаллифи Н. Нарзуллаев, режиссёр Б. Назаров, 2000, Муқимий номидаги театр). Ушбу икки пардали мусиқали трагикомедиянинг бояси ва мазмуни асосан катталарни ҳаётлиги даврида эъзозлашга, мурувватли бўлишга чақиришдан иборат бўлиб, катта тарбиявий аҳамиятга эга. Спектаклга яратилган мусиқа ўзининг ранг-баранглиги, миллий оҳанглар билан сурорилганлиги, ҳар бир образ мусиқий тавсифининг яхлитлиги билан ажралиб туради ва умуман асарнинг бадиий савиясини белгилайди. Асарда сўз диалоглари мавжуд бўлишига қарамасдан, мусиқа номерлари асосан лирик оҳангларда, ария ва ансамбллар (трио ва кваттет) ҳам асосан воқеа муҳитида изхор этилган хис-туйғулар, кечинмалар ва хатти-харакатлар уйғунлигида ифода этилади. Композитор ўз асарида, жумладан, марсиячи аёлнинг йетиси ва Э.Григнинг мотам маршининг янграшида коллаж услубидан фойдаланган. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу асари ўзининг мазмундорлиги, мусиқий драматургиясининг яхлитлиги ва бакувватлиги билан томошабинда чуқур таассурот қолдиради.

Ф. Алимов мусиқали драмадан ташқари мусиқали комедия жанрига ҳам мурожаат этди ва ушбу йўналишда Муқимий номидаги театр жамоаси билан ҳамкорликда «Сойибхужа операцияси» (С. Имомов асари, 1997) ва

«Суперкайна» (С. Имомов асари, 1998) асар-ларини яратди. Театр репертуаридан муносиб ўрин олган мазкур спектакллар замонавий мавзуси, адабий мазмундорлиги, ёрқин ва жозибали мусиқаси билан ҳозирги кунгача томошабинни ўзига жалб этиб келмоқда.

Спектаклнинг асосий иштирокчилари ёшлар бўлгани сабабли композитор кўпроқ эстрада жанрларига эътибор қаратган. Асарлар партитурасидан турли услубдаги оддий—терма ва кўшиқдан тортиб, лирик характердаги ариялар ҳамда кувноқ ансамбллар, лапар ва яллаларгача ўрин олган. Сўз диалоглари турли характердаги мусиқа номерлари билан узвий боғланган бўлиб, яхлит драматургияни яратади.

Юқорида номлари зикр этилган спектакллар айрим вилоят театрларида ҳам, жумладан, А. Навоий номидаги Наманган вилояти мусиқали драма театрида муваффақият билан намойиш этилмоқда.

Кўрилаётган даврда Ўзбекистон композиторлари томонидан ёш томошабинлар учун ҳам янги мусиқий-сахнавий асарлар яратилди. Чунончи, М. Махмудовнинг «Давлат болалари» (Р. Мухаммаджонов, 1994), А. Икромовнинг «Тилла тухум» (Ф. Файзиев, 1998) ва «Бўш келмайсиз шоввозлар» (Ф. Файзиев, 1998) каби мусиқали эртаклари; А. Мансуровнинг «Хайвонлар подшохи» бир актли операси (реж. Ф. Сафаров, дир. Ф. Тулаганов, 1997), Ф. Алимовнинг «Бир эшак хангомаси» (Я. Даренмат, 1996), «Наврўзой» (М. Авазова, 1997), «Сехрли хасса» (П. Антокольский, 1998) каби мюзикллари ёш томошабинларга олам-олам завқ-шавқ улашмоқда.

Ўзбекистон композиторлари драматик спектакллар ва кинофильмларга мусиқа яратишда ҳам ижодий ютуқларга эришдилар. Ушбу соҳада М. Махмудов, А. Эргашев, Ф. Алимов, Э. Солихов, Д. Янов-Яновский, Ф. Янов-Яновский каби ижодкорларнинг асарларини Кайд этиб ўтиш лозим, жумладан, «Ислом тарихи» мультфильм сериали (Ф. ва Д. Янов-Яновский мусиқаси), «Мехробдан чаён» видеофильми (Ф. Алимов мусиқаси, 1998), «Ўтган кунлар» кинофильми (М. Махмудов мусиқаси, 1998), «Амир Темур» кинофильми (Д.

Янов-Яновский мусикаси, 1996), «Қуёш ботмайдиган юрт» кўп сериали телефильми (А. Эргашев мусикаси, 1999) ва бошқалар.

Опера ва балет. 90-йилларда опера театрининг репертуари янги асарлар билан бойиди; мумтоз опералар (Т. Содиков ва Р. Глиэрнинг «Лайли ва Мажнун», 1995; М. Ашрафийнинг «Дилором», 2001) қайта ишланиб, янгича талкинда намойиш этилди. Композиторларимиз томонидан тарихий мавзуларга бағишланган янги миллий рухдаги асарлар яратилди. Булар орасида А. Икромовнинг «Буюк Темур» (И. Жиянов либреттоси, 1996) ва М. Бафоевнинг «Ал-Фарғоний» (Ж. Жабборов либреттоси, 1998) опералари А. Навоий номидаги Опера ва балет театри жамоаси томонидан сахналаштирилди.

А. Икромовнинг «Буюк Темур» асари зонг-опера шаклида ижод этилган бўлиб, касбий махорати, миллий рухдаги ёрқин, шиддатли, хаяжонли мусикаси билан ўзига жалб этади. Икки пардали ушбу операда сохибқироннинг хаёти ва ижоди, дунёқараши, оиласи ва яқинлари билан ўзаро муносабатлари ўз ифодасини топган. Операнинг асосий образлари—Амир Темур, Бибихоним, ўғиллари — Мироншоҳ, Шохрух, набиралари— Халил Султон ва Пирмухаммад, вазир—Шох Малиқ шунингдек Испания, Юнонистон ва Хитой элчилари.

«Буюк Темур»да муаллиф симфоник оркестрга сурнай, думбира тембрлари, дойра усулларини киритган. Опера мукаддимаси увертюра жанрида ёзилган бўлиб, ундаги «Буюк зафар муборак» хор сахнаси Буюк Темур образини ифодалайди. Сохибқироннинг «Кўнгилларни тинчлантирувчи боғ» сўзлари билан бошланган монологи лирик характерда бўлиб, Помир куйлари охангида яратилган. Композитор операда насрий асосдаги эркин декламация усулидан самарали фойдаланган. Темурнинг ўз фарзандлари ва набиралари билан учрашуви кваттет шаклида ифода этилган. Кейинги сахна — «Элчилар кабул маросими»да хар бир элчи ўзига хос ракс оханглари, усуллар ва табрик нутклари билан ажралиб туради. Испан элчиси образи испанча «хабанера» ракс оханглари ва усуллари билан сугорилган, Хитой элчисининг чиқиши речитатив куйи журналистикда ўзига хос лад тузилмаси орқали тасвирланган. Юнон

элчиси образини муаллиф грек халқ ракси «Сиртики» оханги заминида ифода этган.

Сўнгги йилларда А. Навоий номидаги опера ва балет театрида сахналаштирилган 1 М. Бафоевнинг «Ал-ФағБоний» («Мухабба-тим осмони», Ж. Жабборов либреттоси, 1998) операси буюк алломанинг хаётига оид лавхаларни ифода этади. Беш пардали ушбу операнинг факат учинчи («Обсерватория»), туртинчи («Маъмун саройида») ва бешинчи («Нил дарёси ва ал-Фарғонийга мадхия») пардалари сахналаштирилган. Опера мусиқаси ал-Фарғонийнинг кечинмаларини, эхтиросларини мусиқий нутқ ариялар орқали ифода қилади. Операнинг мусиқий образларида халқ, қўшиқчилик санъати ва анъанавий услублари билан мумтоз операнинг кўп марта синалган жанрлари ва ифода воситаларидан кенг фойдаланган. Чунончи, М. Бафоев хар бир образни ифода этишда лейтмотив тизимига таянган, жумладан ал-Фарғонийнинг турли рухий холатлари ва хис-туйрулари муайян халқ, куйлари асосида ёритилган; бош мавзу — ал-Фарғонийнинг инсоний фазилати ва унинг фожеаси — «Сурнай тановари» охангида, алломанинг илмий салохияти ва Ватанга мухаббат туйрусини — «Сайёра» куйи, севги хисси эса «Галдир» куйи оханглари замирида ифодаланган. Бундан ташқари, композитор ал-Хоразмий ва ал-Фарғоний дуэтида (I парда) — «Шитоб айлаб» куйи асосида яратган; Софина образи талкинида шаркона оханглардан, айрим хор лавхаларида эса халқ, лапарларидан фойдаланган.

Операнинг мусиқий драматургиясидан тарихий сиймолар (ал-Хоразмий, Маъмун, Умар Хайём, Ахмад Яссавий, Ибн Сино, юнон олимлари), донишмандлар билан бир қаторда, сайёралар, юлдузларнинг образли талқини ҳам ўрин олган.

(Х. Даврон либреттоси, 1997) Бухоронинг 2500 йиллигига бағишланган бўлиб, айрим сахналари илк бор Бухоронинг юбилей тантаналарида оммавий кўринишда такдим этилди. Ўзбекистан уз асарини опера-достон деб атаб, уни 2 достон ва 22 нақлларга бўлади. Опера бадиий ўқиш, солистлар, хор ва ўзбек халқ, чолғулари оркестри учун яратилган. Асар Бухоро ва унинг тарихий

обидаларини, қолаверса, Имом ал-Бухорий, Бахоуддин Нақшбанд, Абдулхолик /иждувоний, Рудакий, Ибн Сино каби асл фарзандлари — буюк алломаларини мусиқий оханглар орқали мадх этади. Асар телевидениега мўлжалланган бўлиб, видеофильм жанрида намойиш этилди (режиссёр Сайд Мухторов). Операнинг бош образи — бахши, у маълум мусиқий оханглари орқали (Ироқи Бухоро куйи асосий лейтмотив сифатида ушбу образни ифодалайди) тасвирланиб, ҳар бир нақши бир-бири билан боғлаб беради ва опера бир йўналишда яхлит тасаввур зтилади. Биринчи дoston тўққиз нақшдан иборат бўлиб, Бухоро тарихига ва унинг тарихий обидалари, меъморчилик ва маданий ёдгорликларига бағишланган; иккинчи дoston ўн уч нақшдан иборат бўлиб буюк аждодлар образларини мадх этади. Операда Сиёвуш, Афросиёб, Амир Темур, Рудакий, Ибн Сино образлари рамзий маънода меъморчилик обидалари воситасида тасвирланган. Оркестр таркибига чанг-кубуз, сато, думбира, қонун чолғулари киритилган, айрим чолғулар маълум образларга журнавоз бўлиб ифодаланган, жумладан, бахши образи чанг-кубуз солоси журлигида намойиш этилган. Асосий мусиқа мавзуси Ироқи Бухоро куйи («Бузрук» мақоми таркибидан) орқали гавдаланади. Етти нақшдаги мусиқий образлар туй маросимларида ижро этилган Бухоро мусиқий анъаналарига хос мақом санъати; созандаларнинг қўшиқ ва лапарлари, мавриги анъаналари, зангбози усуллари асосида ифодаланган (жозибали характердаги «Таралила-лилай», лирик «Хой нозанин», уйноқи «Норинживой», тезрок-ўйноқи «Бой-бой-бое, аб-рекеш думе море», тез-жозибали «Махваши нозик»).

М. Бафоевнинг «Буюк Ипак йўли» шоу-балети (1995), «Нодира» (1991), «Улурбек буржи» (1992), «Мозийдан нур» (1995) телебалетлари «Тановар» халқ раке театр-студияси (балетмейстер Ю. Исмадова) томонидан миллий рақслари ва халқ хореография услубларида тайёрланган бўлиб, катта қизиқиш уйғотади.

2.3.Рақс ва балет жанрининг ривожланиш боскичлари

Аввало шуни айтиш керакки, ўзбек рақси XX аср давомида халқ орасида байрам ва маросимлар билан боғлиқ холда анъанавий шаклларда, ҳамда замонавий сахна талаблари асосида қайта ишланган шаклларда яшаб келди. Улар фанда «халқ рақси» ва «сахнавий рақс» деб аталди. Сахнавий рақс ансамбл бўлиб уюшган хаваскор ва профессионал раққос ва раққосалар томонидан ижро этилиб келинади. Уларни халқ рақс мероси негизида тўкиб, сахналаштиришда раққос балетмейстерлар камарбаста бўлиб келишган.

Халқ рақси ва сахнавий рақс бир-бирини тўлдирган, бир-бирига таъсир кўрсатган холда XX асрда муайян боскичларни босиб ўтди. Бу йўлда муваффақиятлар ҳам, янгликлар ва йўқотишлар ҳам бўлган, албатта. Уста Олим Комилов, Тамарахоним, Мукаррама Тургунбоева, Исохор Оқилов, Кундуз Миркаримова, Розия Каримова ва бошқа рақс усталарининг ижодий меҳнати, саъй-харакати, улар яратган ансамблларнинг, улар тарбиялаб етиштирган раққос ва раққосаларнинг фаолияти туфайли халқ рақс мероси сахнавий шаклларда XXI асрга ҳам ўтганлигини алоҳида таъкидлаш мумкин.

Демократик майллар, суз ва ижод эркинлигига эътибор бир даража пайдо бўлган ўтган асрнинг 80-йиллари охирларида халқ анъаналари ва қадриятларини тиклаш масаласи кун тартибига қўйилиб, Ўзбекистон мустақилликка эришгач, у етакчи тенденцияга айланди. Бу, айниқса, замонавий халқ ижодиётида яхши намоён бўлди. Вилоятларда ташкил топган «Бойсун» (Сурхондарё), «Шалола» (Тошкент вилояти), «Сумалак» (Андижон), «Достон» (Хоразм), «Чавки» (Самарқанд), «Чироқчи уфориси» (Қашқадарё) каби элликка яқин фольклор-этнографик ашула ва рақс ансамбллари халқ орасида ёхуд кексалар хотирасида сақланиб келаётган кўплаб танқидий ўйинлар, рақслар, театрлашган маросимлар ва майдон томошаларини тиклаб, шаклга солиб, сахналарга олиб чиқадиларки, бу ишнинг бахоси йўқ- Умуман, жойлардаги халқ ансамблларининг хар бир

вилоятнинг ўзига хос санъати, шу жумладан рақс услуби ва жозибасини сақлаш, нутилаёзган ўйин ва рақсларни қайта тиклашдаги хизматларини катта бўлди. Масалан, «Нозанин» фольклор-этнографик ансамбли Бухорода қадимги замонлардан мерос бўлиб келаётган мавригихонликни тиклаш ва янги шароитларда ривожлантириш йўлидан бориб, катта ютуқларни қўлга киритди. Мавригихонлик бадиий сўз, қўшиқ ва рақс уйғунлашган ажиб бир туркумдир. «Нозанин»нинг чиқишлари наинки Россия, АҚШ, Европа мамлакатлари, Япония, Туркия томошабинларини, балки мамлакатимиз томошабинларини ҳам лол қилиб келган. Раққосаларнинг эгниларидаги зар тикилган кенг куйлақлар, касавали бош кийимлари, ялтироқ рўмоллар, уларнинг чирманда ва қайроқларда берган усуллари, айниқса, бир-бирига чатишиб кетган ва секин-аста жадалланиб борадиган, қандай бошланган бўлса, шундай холатга тушадиган даромад (ўйин боши) ва буромади (ўйин охири), ашула ва рақслари чинданда эхтиросли ва антиқадир.

80 — 90-йилларда режиссёр Холик Хурсандов, мусиқа рахбари Хабиб Умаров бошчилигида "Бойсун" ансамбли Наврўзга алоқадор туркум маросим, қўшиқ, ўйин, айтишувларнинг, қадимий «Суст хотин», «Яда», «Лола» сайли, «Халинчак», «Шохмойлар», «Хўп майда» (бурдой янчиш) каби театрлашган халқ маросимларини, «Судхўр акам жон беради» номли масхара ўйинни, уйланиш маросими билан боғлиқ урф-одатлар ва ўйинларни тиклаб, уларга янги ҳаёт бағишлади.

«Чавки» (Самарқанд вилояти, Булуотур тумани) фольклор-этнографик ансамбли ўз фаолиятини қадимий «Қарсак ўйин» туркумининг «Беш қарсак» йўналишида олиб бориб, халқ орасида яшаб келган кўпдан кўп термалар, пластик ва рақс ҳаракатларини сахнага олиб чиқди. Нукул эр-йигитлардан ташкил топган ва қарсаклар билан ўзларига ўзлари усул берувчи мазкур ансамбл фольклор-этнографик жамоалар орасида ўзига хослиги билан яққол ажралиб туради. Сўнгги йилларда «Чавки» ансамбли репертуаридан «Беш қарсак» ўйинлари билан бирга чорвадорликка

тааллуқли анъанавий «Пода туп», «Говмиш» сингари ўйин, терма ва кўшиқлар ҳам ўрин олмоқда¹⁴.

Кўшнай, бўламон, сурнай ва кайроқлар жўрлигида ўйналадиган оташнафас ва ўйноки, гоҳ майин, гоҳ, жўшқин, гоҳ, кулгили Хоразм рақслари ҳам услуби, ҳам ижрочилик хусусиятларига кўра ҳамон энг ноёб ва яшовчан маънавий-эстетик ходиса бўлиб, ўзбек халқ рақси маданиятида етакчи ўринлардан бирини ишғол қилиб келади. Бу жараёнда фольклор-этнографик ансамбллариининг хиссаси катта. Хоразмнинг «Достон» (Хива), «Наврўз» (Гурлан), «қалдирғоч» (Vofot), «Орзу» (Кўшкўпир) ва бошқа ансамбллари «Норим-норим», «Юз бир», «Уфори», «Уфори бузрук», «Оразибон» рақсларини ва ўнлаб рақсларни ўз ичига олган «Лазги» туркумини тиклашдаги саъй-ҳаракатлари таҳсинга лойиқ. Аммо анъаналарни тиклаш ва ривожлантириш барча халқ ансамблларида бир хилда изчил ва кўнгилдагидай олиб борилди, деб айтиш қийин. Зеро, бу масала бадий раҳбарларнинг билимдонлиги, ижодий изланишларига боғлиқ. Лекин қандай бўлмасин, Тошкент шаҳрида қарор топган «Бахор», «Лазги», «Зарафшон» каби давлат ансамблларида Фарғона, Хоразм ва Бухоро ижро услублари қоришиб кетаётган, ансамбллар ўз манбалари— халқ ижодиётидан узоқлашиб бораётган, эр-йигитлар рақси инкирозга юз тута бошлаган бир пайтда вилоятлардаги халқ ансамбллариининг анъаналарни қайта тиклаш ва ривожлантириш борасидаги фаолияти ибратли бўлди.

Истиқлол йилларида турли даражаларда ўтказилган фестиваллар, кўрик-танловлар ҳам рақс санъатини ривожлантиришга туртки берди. Айниқса, Наврўз ва Мустақиллик байрамлари, «Шарқ тароналари» фестивали, Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги, «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги, Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди юбилейлари муносабати билан Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз шаҳарларининг бош майдонларида ўтказилган театрлашган байрам

томошалари умуман рақс санъатининг ривожини учун, қолаверса, халқ ва профессионал ансамблларнинг юзлаб артистлари ва балетмейстерлари учун катта аҳамият касб этди.

90-йилларнинг аввали ва ўрталарида профессионал рақс санъатида ижобий тенденциялар ҳам кўзга ташланди, албатта. Бири Уста Олим Комилов билан Тамарахоним томонидан яратилган «Доира дарс» усуллари кўз қорачиридай асраб, шу асосда ёш рақсчи қиз ва йигитларни тарбиялаш, Мукаррама Турғунбоева, Исохоқ Оқилов каби устоз балетмейстерлар сахналаштирган ва эндиликда мумтоз санъат асари бўлиб қолган рақсларни соф ҳолда янги ижрочиларга ўтказиш тенденциясидир. Бу ишда Тошкент хореография билим юрти ўқитувчилари ва «Баҳор», «Лазги», «Шодлик» ансамблларидаги рақс усталарининг хизмати катта. Иккинчи тенденция Давлат телерадиокомпанияси қошида ташкил топган «Тановар» рақс театри билан боғлиқ бўлиб, миллий рақс театри яратиш харакатидан иборатдир.

1989 йил октябр ойида Юлдуз Исматова ташаббуси билан ташкил топган «Тановар» рақс театри 16 раққоса ва 2 раққос билан иш бошлаган. Дастлабки дастури «Шарқ аёли» деган театрлашган концертдан иборат бўлди. Унда «Муножот», «Анор-анор», «Раққоса», «Хоразмча», «Доира», «Эй сарви равон», «Ўзбекрақс» бирлашмаси таркибига «Баҳор», «Зарафшон», «Лазги», «Тановар», «Айқулаш» (Коракалпористон) номли катта ансамбллар, «Сумалак» (Андижон), «Лола» (Бухоро), «Гулираъно» (Жиззах), «Момогул» (Қашқадарё), «Навой наволари», «Наманган гуллари», «Самарқанд бахори», «Гулдаста» (Сурхондарё), «Шалола» (Тошкент вилояти), «Анор», «Камалак» (Фаррона), «Хоразм наволари» ансамбллари киритилди. Миллий рақс ва халқ ижодиётини ривожлантириш, ёш истеъдод эгаларини аниқлаш мақсадида ҳар йили МЛуррунбоева номидаги республика кўрик-танловини ўтказиш вазифа қилиб белгиланди. Бутун мамлакат бўйича рақс ижодкорларини бирлаштириш, давлат ва халқ ансамбллари фаолиятини йуналтириш, рақс

хаваскорлиги харакатини янада кучайтириш, йигитлар рақсини изга солиш, анъанавий рақс ижро услубларини асраб-авайлаш асосида янги-янги рақслар яратиш, унутилган қадимий рақсларни, харакатлар ва холатларни тиклаш, рақс таълимини яхшилаш, жойларда рақс коллежлари очиш, рақс тарихини ўрганиш, миллий рақсларни ёзиб олишнинг энг қулай услубини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш, рақс санъати танқиди ва тарғиботини йўлга қўйиш, рақсшунослар, рақс муаллимлари ва балетмейстерларнинг бақувват захирасини вужудга келтириш каби вазифаларни бажариш учун қонуний ва ташкилий асос; яратилди. Аммо бундай имконият ва имтиёزلардан фойдаланиб, рақс санъатини янада ривожлантириш учун «Ўзбекрақс» бирлашмаси раҳбарияти, бирлашма таркибидаги ансамбллар, бошқа мутасадди ташкилотлар бир ёқадан бош чиқариб, ғайрат билан ишлашлари талаб қилинади.

Бирлашманинг ташкилий даври ўтиб, ўз вазифаларини бажаришга киришиб кетди. Янги дастурлар, янги рақс спектакллари яратилмоқда. Хар йил баҳорда М.Турғунбоева номидаги ёш рақс артистларининг республика кўрик-танлови ўтказилмоқда. Тошкент театрлари сахналари ва «Баҳор» концерт залида ўтган бундай кўрикларда Тошкентдаги ва вилоятлардаги ансамблларнинг энг ёш қизлари ҳамда Миллий рақс ва хореография олий мактаби талабаларй икки шарт бўйича — М.Турғунбоева сахналаштирган бир рақс ва ўзи танлаган бир рақсни ижро этишда ўзаро куч синашмоқда. Кўрик-танловлар ўнлаб истеъдодли янги раққосаларни руёбга чиқарди. 2000 йил кўригида жами 200 га яқин раққоса қатнашган. Аммо кўрикларда йигитлар йўқлиги бу соҳада хали қилинадиган ишлар кўплигидан далолат беради. Қандай бўлмасин, шу баҳонада Мукаррама Турғунбоева сахналаштирган «Тановар», «Рохат», «Пилла», «Муножат», «Завким келур» ва бошқа рақслар ёш ижрочиларга сингдирилди. Бирлашма қошида устозлардан шогирдларга ўтиб келаётган рақс меросини сақлаш ва ёшларга ўргатиш мақсадида «Мукаррама» студияси ташкил этилган бўлиб, унда Р.Каримова, У.Мухамедова сингари устозлар машғулот ўтказишмоқда. Шунингдек якка

рақс ижрочилигини ривожлантириш мақсадида бирлашма қошида «Етти гузал» рақс ансамбли тузилди. Бирлашманинг республиканинг кўпгина вилоятларида ташкил этилган булимлари ҳам ёш ижрочиларга алоҳида эътибор бериб, кўрик-танловлар ўтказиб, ҳар бир минтақанинг ўзига хос анъаналарини тиклаш ва ривожлантиришга ҳаракат қилиб келаётир.

Бирлашманинг ёшлар орасида олиб борган энг муҳим ишларидан бири—бу, шубҳасиз, 1998 йилда «Зарафшон» ансамбли қошида атоқли раққос ва балетмейстер Нарзиддин Шерматов раҳбарлигида ўйинчи йигитлар гуруҳининг вужудга келишидир. 1999-2000-йилларда йигитлар дастаси кенгайди. Ҳозир унда 15 та йигит бор. Раққос йигитларнинг «Дучоба», «Зарблар завки», «Армуғон», «Андижонча», «Лаган уйин» каби рақслари ҳисобот концертларида ва телевидение орқали намойиш этилди ва томошабинларда яхши таассурот қолдирди. Мазкур рақслар мазмунан ва шаклан эътиборли бўлиб, ўз мардонаворлиги, жўшқинлиги ва кизиқарлилиги билан томошабинни ўзига ром этади.

«Зарафшон» ансамбли сўнгги йилларда Зарафшон водийси халқ рақслари билан бирга Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари санъатини ҳам ёритишига эътибор бермоқда. 2000 йилги дастурга кирган «Қашқадарёча рақс», «Дучуба» рақслари шундан далолат беради. Аммо дастур асосини Зарафшон водийси рақслари ташкил этади. Н.Шерматовнинг юқорида тилга олинган рақс композициялари, «Дилхирож» (Фузулий ғазали), «Зарафшон қизлари» (И.Раҳматуллаев мусиқаси), «Бухороча мавриги» (В.Окилова сахналаштирган), «Анди бор», «Биё як» рақслари шу жумладандир. Яккаҳон хонандалар Замира Намозова, Рустам Абдуллаев, Гулноз Акрамовалар дастурда муҳим ўринга эга.

Сўнгги йиллар рақс санъати ривожига турли мавзу ва услубдаги театрлашган томошалар алоҳида аҳамият касб этмоқда. Масалан, «Тановар» рақс театри «Эзгу ният дарахти» томошасида (халқ куйлари, либретто ва хореография муаллифи Ю.Исматова, сахналаштирувчи балетмейстер Д.Юнусова) қадимии даврларда аждодларимиз томонидан

яратилиб, Наврўз байрами билан боғланиб кетган бахорда йигитларнинг кирларга чиқиб кетиб, арча, шамшод, тол ёки терак кесиб келиб қишлоқ ва шаҳар майдонларига ўрнатишлари, унга яхши ният билан тугун ва ширинликлар осишлари ва қизлар билан дарахт атрофидан айланиб ўйнашларидан иборат театрлашган маросим янгича бир талқинда акс эттирилади. Баҳор фасли. Дарахтлар гуллаган. Қушлар-сайраган. Боласини йўқотиб куйган Она унинг бир пой оёқ кийимини эзгу-ният дарахтига осиб, уни йиллар давомида муштоқ бўлиб кутади. Бола катта йигит бўлиб, қиз ва йигитлар билан келиб, онасини излайди ва ўзи билан қолган иккинчи пой оёқ кийимини эзгу-ният дарахтига илиб куяди. Қолганлар ҳам яхши ният килиб дарахтга тасмалар, тугунлар иладилар. Она иккинчи пой оёқ кийимини кўриб, ўзига йўқ хурсанд бўлиб кетади. Пировардида Она билан Убил учрашадилар. Умумий шодлик сайл бошланади. Бу воқеалар рақс воситалари, пластик ва мимик ҳаракатлар билан тасвирланади.

«Зебуннисо» спектакли (либретто ва хореография муаллифи Ю.Исмамова, Н.Юсупова сахналаштирган) тўрт кўринишдан иборат бўлиб, буюк шоиранинг муҳаббат фожиасидан хикоя қилади. Шох Аврангзеб бошқалар Зебуннисо ғазал битмоқда. Канизаклари унинг ғазалларига махлиё бўлиб рақсга тушадилар. Шодиёна авжида бош канизак кириб келиб Зебуннисога севгилиси Оқилхондан хат узатади. Шундан кейин Зебуннисо билан Оқилхон учрашиб, бир-бирига муҳаббат изхор қилади, бироқ тўсатдан кириб келган шох Аврангзеб Оқилхонни зиндонга ташлашни буюради. Зебуннисо отасига ёлвориб, Оқилхонни қатл этмасликни ўтиниб сўрайди. Жохил Аврангзеб қизининг илтижоларини писанд қилмай, жаҳл билан чиқиб кетади. Зебуннисони Найма Юнусова, Оқилхонни Эркин Қаххоров, Аврангзебни Тожиддин Абдувоҳидов гавдалантирганлар.

Иккала спектаклда ҳам рақс ва пластика воситалари билан қахрамонлар (бирида — Она ва бола, иккинчисида — Зебуннисо ва Оқилхон) нинг ички изтироблари, кечинмаларини тасвирлаш ҳамда

атрофдагиларнинг уларга муносабатларини акс эттириш сахналаштирувчи ва ижрочиларнинг диққат марказида турган. Шу боисдан спектакллар рақслар дастасидан иборат бўлиб қолмай, бир-бирига чамбарчас боғланиб, уйғунлашиб кетган ҳолатлар, кайфиятлар, воқеалар сифатида намоён бўлади.

«Ўзбекрақс» бирлашмаси жамоалари гоҳ алоҳида-алоҳида, гоҳ, биргаликда халқ орасида пуллик ва хайрия тариқасида, нафақат Тошкент, шунингдек вилоятларда ҳам муттасил ўз дастурларини курсатиб келадилар. Улар Наврўз ва Мустақиллик байрамлари, йил давомида ўтган бошқа байрамлар муносабати билан яратилган театрлашган томошаларда, «Оила», «Аёллар», «Соғлом авлод», «Она ва бола» йили дастурлари, спорт мусобақалари ва бошқа турли-туман тадбирларда фаол қатнашадилар, меҳрибонлик уйлари ва пансионатларда, маҳаллаларда, ўйингоҳларда, санаторий ва дам олиш уйларида, санъат байрамлари ва фестивалларда, пахтакор дехқонлар, талабалар, ўқитувчилар, аскарлар орасида, қабул маросимлари ва меҳмонхоналарда концерт бериб, учрашувлар ўтказмоқдалар.

Айниқса, бирлашма жамоаларининг байрамларда фаол қатнашуви натижасида ўзига хос майдон рақслари вужудга келди. Сўнгги йилларда бирон бир байрам томошаси йўқки, унда ансамбллар, рақс усталари, ёш раққос ва раққосалар қатнашмасин. Юзлаб хаваскор ва профессионал рақс артистларини махсус қурилган маҳобатли майдонларда умумий ғоя ва бадиий яхлитликни ушлаб турган ҳолда маълум куйлар ва зарбларда бир хил ўйнатиш, тезлашиб борадиган суръатда бир гуруҳнинг ўрнини иккинчиси эгаллаши, умумий рухнй ҳолатлар ва кайфиятлар яратиш катта маҳорат талаб қилади. Бунда ўнлаб балетмейстерларнинг хизмати бениҳоя катта бўлмоқда.

Нихоят, «Ўзбекрақс» бирлашмаси миллий ўзбек рақсини чет элларда намойиш этиш ва шу йўл билан ҳам Ўзбекистон нуфузини ошириш масаласига етарли эътибор бериб келаётир. 1997 — 2000 йиллардаги

ижодий сафарлар шундан далолат беради. 1997 йил июн ойида Париж шаҳрида Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги муносабати билан ўтган ҳафталикда, июлда Туркиянинг Бурса шаҳрида ўтган «Олтин Карагёз» фестивалида, ноябрда Олмонияда ўтган Ўзбекистон маданияти кунларида, 1998 йил 25 май—2 июн кунлари Белгиянинг Сен-Гарлен шаҳрида ўтган халқаро фольклор жамоалари фестивалида, «Баҳор» ансамбли 7—11 июн кунлари АҚШнинг Атланта шаҳрида ўтган «Суперком-98» халқаро кўрғазмасида, 30 ноябр—7 декабрда туристик компаниялар таклифига кўра Японияда, 1999 йил февралда «Лазги» ансамбли Олмониянинг Гамбург шаҳрида ўтган Ўзбекистон иқтисодий кунларида, 23—28 июн кунларида «Тановар» рақс театри Нидерландия Қироллигининг Ендаш ва Варфум шаҳарларида ўтган халқаро фестивалда, 24 июн — 8 июл кунлари «Баҳор» ансамбли «Фукусима — Ўзбекистон» маданий ва иқтисодий ассоциацияси 20 йиллигига бағишланган тадбирларда, 2000 йил апрелида «Лазги» ансамбли Сеул шаҳрида ўтган учрашувларда қатнашдилар. Хориждаги сафарларга пухта тайёргарлик кўрилди, либослар янгиланди, дастурлар ва ҳар бир чиқишнинг юксак баъдий савияда бўлишига алоҳида диққат қилинди.

Шундай қилиб, ютуқлар бир талай. Бироқ ечилмаган муаммолар, баҳсли масалалар ҳам йўқ эмас. Раққос ва раққосаларнинг байрамлар муносабати билан катта майдонларда ўтадиган театрлашган томошаларда қатнашуви бир томондан уларнинг фаолият доирасини кенгайтираётган бўлса, иккинчи томондан уларни ёрдамчи ижрочиларга айланиб қолишларига сабаб бўлмоқда. Шунингдек яллаларда раққосалар яққохон хонандаларга эмас, хонандалар раққосаларга хизмат қилсин. Умумий рақсларнинг кўпайиб, композицияларнинг мукаммаллашиб бораётгани яхши. Дастурлардан кулгили рақслар, лапарлар ҳам муносиб ўрин олиб, жанрлар доираси кенгайиб бораётгани ҳам эътиборга сазовор. Аммо шу билан бирга яққа ва жуфт-жуфт бўлиб ўйналадиган лирик ва романтик рақсларга ҳам эътиборни янада кучайтириш зарур. Айниқса, йигитлар рақси «Ўзбекракс»

бирлашмасининг, ансамблларнинг диққат марказида туриши керак. Шу билан бирга махсус болалар рақсларини яратиш борасида ҳам хормай-толмай изланиш, меҳнат қилишга тўғри келади, токи жужукларимиз катталарнинг рақсларига тақлид қилмай, ўз рақсларига эга бўлсинлар. 1991—2001 йилларда Ўзбекистонда опера ва балет санъатининг ривожини бир текис кечмади кескин юксалишлар билан бир қаторда турғунлик паллалари ҳам бўлган. Бирок ушбу зиддиятларга қарамай, опера ва балет театри тарихида ижобий тенденциялар яққол кўзга ташланади.

Айнан 90-йиллар опера ва балет санъати ривожидида алоҳида давр бўлиб қолади, зеро айнан мана шу йилларда унинг жуда куп янги қирралари юзага келди. Бу янгиланиш куплаб спектаклларнинг сахналаштирилиши ва ёш истеъдодли артистларнинг пайдо бўлиши ёки изланишлар йўлида юзага келган қатор опера ва балет асарларининг яратилиши билангина белгиланмайди. Мухими шундаки, мазкур ўн йилликда жанрнинг ўзига муносабат сезирарли ўзгарди. Замонавий маънода опера мусиқий сахна харакатига кўпроқ эътибор қаратмоқда. Бу шунчаки сахнадаги мусиқа эмас, балки мусиқа билан сахнавий ижоднинг уйғунлигидир. Бунда спектакл сахналаштирувчисининг роли ошиб кетганлиги кўринади. Зеро, услуб ва сахнавий талқин маданияти актёрлар образларининг қиёфалари, хор ва кордебалет хатти-харакатларигина эмас, балки спектакл концепцияси ҳам худди шунга боғлиқдир. Хали ҳеч қачон опера ва балет театри учун сахналаштириш омили бу қадар катта аҳамият касб этмаган эди. 90-йилдаги опера театрини ва унинг ҳолатини, айтайлик 60-йилларга таққослаш бу борада қанчалик кучли ўзгаришлар юз берганлигини аниқлаш имконини беради. 60-йиллардаги жанр мезонлари қанчалик эскирганини, амалда яроқсиз бўлиб қолганини кўриш мумкин. Бу хулосамиз замонавий балет амалиётига ҳам тегишлидир.

ХУЛОСА

Маълумки, ҳар бир миллатнинг тараққиёти унинг маданияти ва санъати даражаси билан белгиланади. Ўз навбатида, давлатнинг маданият ва санъатга бўлган муносабати жамиятнинг ривожланиш даражасини аниқлайди.

90- йилларнинг бошларида юзага келган мушкул ўтиш даврида юртбошимиз сайъ-ҳаракатлари билан ёш мустақил давлатимизнинг қатор санъат соҳаларига ҳомийликни ўз зиммасига олгани — санъатнинг ижтимоий феномен сифатида ривожланишига ҳамда миллий бадиий тафаккурнинг кейинги тараққиётига асосли замин яратиб берди.

Ўзбекистон мустақилликка эришган тарихий дамларда ўз даври ва томошабини билан жонли, рўйи рост алоқа қила олиш, миллат ҳаётининг муҳим бўғинларида кечаётган ислоҳатлар жараёнини, мавжуд муаммоларни мўлжалга ола билиш имконияти санъатни ижтимоий ҳаётнинг олдинги қаторига суриб чиқара бошлади. Маънавий меросни қайта тиклаш, миллий маданиятни англаш жараёнлари санъаткорлар эътиборини узоқ ва яқин ўтмишдаги Ватан тарихи, унутилаётган қадриятлар қатламига, бир вақтлар катағон этилган мавзулар ва шахсиятларга жалб этди. Сўнгги ўн йилликда кечган ижодий жараёнларда тарихини мавзунинг етакчилик қилгани ҳам аиа шундандир.

Бугун миллий санъатимиз умумжаҳон бадиий манзарасининг ажралмас ва ўзига хос бўғини сифатида гавдаланади. Санъатнинг анъанавий турлари (томоша санъатлари, мусиқа, хунармандчилик соҳалари) билан бир қаторда Шарқ ва Ғарб маданиятлари уйғунлашувини намоён этувчи санъат шакллари (ҳам тўлақонли ривожланди.

1991 — 2001 йиллар давомида Ўзбекистон санъати мураккаб ва серқирра ривожланиш йўлини босиб ўтди. Кўҳна тарих олдида ўн йил албатта қисқа бир лаҳзадек туюлсада, давлатимиз тақдирида юз берган туб тарихий бурилишлар, авваламбор, Мустақилликнинг қўлга киритилиши кўҳна ижтимоий ҳаётнинг барча қатламларига ўзининг улкан ижобий таъсирини ўтказди.

Ўзбекистон мусиқа санъати республикамиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида рўй бераётган туб ислохотлар билан боғлиқ ҳолда равнақ топмоқда. Албатта, бунинг учун ўтиш даврининг ўзига хос қийинчиликларини енгиб ўтиш, яқин ўтмишдаи қолган сохта ғоявий-мафкуравий исканжалардан бутунлай холи бўлиш, айна пайтда халқимизнинг кўп асрлик миллий мусиқий мероси дурдоналарига теран боғланиш лозим бўлади. Зотан, мусиқий мерос намуналарининг маънавий-ижтимоий ҳаётимиздаги ўрни, ёш авлод тарбияси, қолаверса, бутун халқимизнинг ўзлигини англаш жараёнида ҳам аҳамияти беқиёсдир.

Миллий мафкурамизнинг энг муҳим нуқталаридан бирини ташкил этаётган мусиқий мерос намуналарини тарғиб-ташвиқ этиш ишларига эътибор бериш, улар асосида тузилган янги ўқув дастурларини таълим тизимига жорий этишни таъминлаш зарур.

Таъкидлаш лозимки, мусиқа санъати унинг барча анъанавий ва замонавий кўринишлари тараққиётига республикамиз раҳбарияти алоҳида эътибор бермоқда. Сўнгги ўн йил давомида мазкур санъат тури ривожини таъминловчи қатор ҳужжатлар имзоланди ва амалиётда ўз ифодасини топди.

Хусусан, республика ва вилоятлар доирасида мусиқага тегишли ва мусиқа санъати иштирокида янги тадбирлар шаклланиши билан бир қаторда унутилаёзган мусиқий жанрлар қайта тикланди. Халфалар ижодиёти, дўмбира ижрочилиги, мақомот санъати каби бадиий анъаналар мусиқа таълими тизимига киритилди.

Шунингдек, анъанавий мусиқа намуналарини тарғиб этувчи турли хил фольклор-этнографик ансамбллари тузилди, мақомчилик санъатида янги жилолар кашф этилди. Созандалик санъати, якка ва гуруҳли ижро намуналари сақлангани ҳолда мавзу ва услуб жиҳатидан бойитилди. Бастакорлар ижодиёти анъанавий мусиқа мероси намуналари билан янада уйғунлашиб бормоқда.

Композиторлик ижодиёти халқимизнинг умумбашарий қадриятларига дахлдор янги мавзулар билан бойиди, миллий анъаналарга, халқимиз ва

давлатимиз тарихига, буюк алломалар ва мутафаккирлар ҳаёти ва ижодига эътибор кучайди, Ватан, Истиқлол каби мавзуларда муסיқий асарлар ижод этилди.

Композиторлар асарларида халқ характерларининг моҳиятини, миллий руҳияти ва тафаккурини бадиий образлар орқали ифодалаб беришга ҳаракат сезилади. Бу даврга оид қатор асарлардаги миллийликни ифода қилишнинг ижодий доираси аста-секин кенгайиб борганини, уларнинг воқеъликни аниқроқ ва чуқурроқ англаганларини кузатиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.А.Каримов "Баркамол авлод орзуси". Тошкент, "Шарқ" нашриёти матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Тошкент 1999
2. И.А.Каримов "Тарихий хотирасиз келажак йўқ" Тошкент, "Шарқ" нашриёти 1998
3. И.А.Каримов "Юксак манъавият енгилмас куч" Тошкент "Маънавият" 2008
4. Ўзбекистон санъати (1991-2001) "Шарқ" нашриёти матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Тошкент 2001
5. М.Рахмонов "Ўзбек театри тарихи". Тошкент, 1968
6. Т.Соломонова, Р.Абдуллаев "Ўзбек муסיқаси тарихи хрестоматияси". Тошкент, "Ўқитувчи" нашриёти 1983
7. А.М.Гольцман "Балетлар хақида". Москва, "Композитор" нашриёти 1985
8. С.И.Мусабаева "Муסיқа тарбияси". Тошкент, "Ўқитувчи" нашриёти 1973.
9. Я.Пеккер .Узбекская опера от возникновения до 60-х годов 20 века. Москва, 1984
10. Ш.Рўзиев "Хоршунослик". Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент 1987
11. Е.А.Гудкова Узбекская хоровая литература. Ташкент 1974
12. Л.Х.Жумаева "Ўзбек хор муסיқаси тарихидан", Тошкент 2000
13. Д.Рахматуллаева. Ўзбек муסיқа тарихи 21 аср бўсағасида. Тошкент 2000
14. А.Жабборов "Ўзбекистон бастакорлари ва муסיқашунослари". Тошкент, "Янгиаср авлоди" 2004
15. М.Қодиров. Томоша санъати ўтмишидан лавхалар. Тошкент, Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти 1993
16. Р.Юнусов Ўзбек халқ муסיқа ижоди. Тошкент 2000
17. Р.Абдуллаев. Обрядовая музыка Центральной Азии. Ташкент "Фан" 1994
18. С.Йўлдошева. Ўзбекистонда муסיқа тарбияси ва таълимнинг ривожланиши. Тошкент, "Ўқитувчи" 1986
19. М.Қодиров "Ўзбек театрлари томошалари. Тошкент 1976

- 20.М.Имомназаров.Миллий маънавиятимиз асослари.Ўзбекистон
файласуфлари миллий жамияти нашриёти,Тошкент2009
- 21.Н.Б.Тоштемиров “Жиззах халқ қўшиқлари” . Тошкент 1994 й
- 22.М.Саттор. “Ўзбек удумлари” Тошкент “Фан” 1993 й